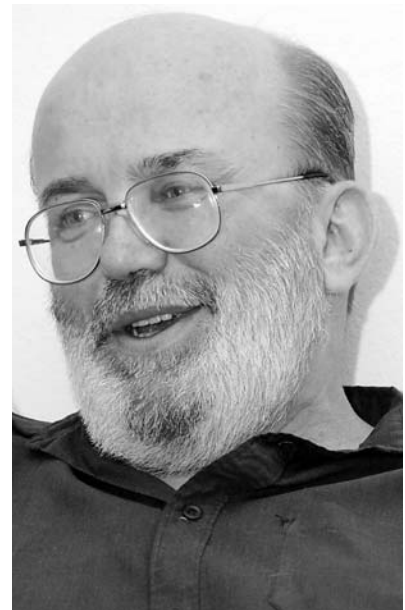

„A Tóth László nevéhez újabban társított toposz szinte már közhely: ő az a (cseh)szlovákiai magyar költő (művelődéstörténész et cetera), aki Magyarországon született, s legtermékenyebb két évtizedét ugyancsak ott, szülővárosában, Budapesten töltötte, ma pedig (ismét) Szlovákiában él – de magyar állampolgárként” – így kezdi Filep Tamás Gusztáv tavaly tavasszal megjelent Tóth Lászlóról szóló kisonográfiáját. Hogy alkotói pályáján hányféle területen és formában – eszmetörténet, irodalomtörténet, esszéírás, költészet, folyóirat- és könyvszerkesztés, műfordítás – és milyen munkahelyeken foglalkozott irodalommal Tóth László, nagyon nehéz lenne egyetlen összetett mondatba beleszorítani. Akkor maradjon a rövid meghatározás: Tóth László a tágabb értelemben vett szlovákiai magyar irodalom mindenese. Ugyan folyamatos mozgásban telt eddigi pályája és élete, de minden egy irányba mutatott: a saját költői életmű megépítése mellett a szlovákiai magyar irodalom értékeinek föltárása, közvetítése és elismertetése felé.

Kettős létben hontalan

– *Több folyóiratnál, könyvkiadónál is dolgoztál az elmúlt negyven évben. Arra kérlek, készíts egy gyors leltárt a munkahelyeidről, vállalkozásaidról!*

Az úgynevezett értelmiségi beosztásaimban nagyon sok mindent végigcsináltam, ami a lap- és könyvkészítés valamennyi szintjét átfogta, legalsóbbtól a legmagasabbig, a „Szaladj ide, szaladj oda!” slapajtól a főszerkesztésig, kiadóigazgatásig. Mondanom sem kell, mindez rendkívül hasznomra vált. Kedvenc idevágó példám életemnek az az időszaka, az 1990-es évek elején, amikor – négy-öt helyen dolgozván egyszerre – az egyik helyen kiadóigazgató voltam, a másikon egy vidéki hetilap főszerkesztője, a harmadikon egy kéthetenként megjelenő fővárosi kulturális-közéleti szemle rovatvezetője, a negyediken egy vidéki irodalmi folyóirat főmunkatársa, az ötödiken egy határon túli irodalmi lap budapesti összekötője. Ez egy

meglehetősen széles, öt létrafokot is átfogó terpezzel egyidejűleg jelentett különböző kompetenciákat és felelőségeket is, amelyeket természetesen soha egyetlen pillanatra sem keverhettem össze, s egyik redakcióból a másikba átrohanva mindig pontosan tudnom kellett, hol vagyok, s azt is, hogy „hány az óra” (ahol mezei szerkesztő voltam, nem viselkedhettem főszerkesztőként, mert akkor nekem annyi; ahol meg igazgató, nem háríthattam át a felelőséget másokra, mert ez esetben is annyi). Ezek voltak hát az „én egyetemeim” (ez Gorkij, ugye), s jó iskolának bizonyultak a számomra.

Álljon itt eddigi munkahelyeim, tevékenységeim rövid katalógusa, kezdve a csehszlovákiai résszel. A szerkesztősködést egy gyerek-lapnál kezdtem, Kis Építő volt a címe, egy kétnyelvű, szlovák–magyar járási hetilapnál folytattam, ezután jött az Irodalmi Szemle Pozsonyban, azután külsősként a

Nő irodalmi rovata, majd dramaturgoskodás a Magyar Területi Színháznál (ma: Komáromi Jókai Színház) Komáromban és Kassán (Kmeczkó Mihály protezsálására). Ezután, már Magyarországon, visszaköltözve, archívumrendezés következett a Zöld Ferenc igazgatta Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületénél, külsősködés a Magyar Nemzet kulturális rovatánál; majdnem tíz év Monostori Imre mellett a tatabányai Új Forrásnál, azután a kiadóvezetés Budapesten a Mezey Katalin alapította Széphalom Könyvműhelynél. Dolgoztam az Új Magyarország egyik rovatánál; rovatvezető voltam a Világszövetségnél (ez a Csoóri Sándor elnökölte Magyarok Világszövetségének lapkezdeménye volt). Majd a pozsonyi Nap következett, azután fél éves főszerkesztősködés a dunaszerdahelyi Csallóköz–Žitný ostrovnál, a budapesti munkatársi státusz a Grendel Lajos főszerkesztette pozsonyi

Kalligramnál. Olvasószerkesztő voltam a budapesti Iskolakultúránál több mint fél évtizeden keresztül, a Világlapnál szintén.

Mindezeket az ISTER megalapítása és Szigeti László megbízásából a Pesti Kalligram infrastruktúrájának kiépítése és a kiadó ügyvezetése követte. Végül, visszatérve Szlovákiába az összmagyar hatókörű Hungaricum pozsonyi munkatársi szerepe jött, majd szerkesztősködés az Opusnál Dunaszerdahelyen, és visszatérés az Irodalmi Szemléhez Pozsonyba...

Elég tarka a lista, igaz? S ki tudja, az utolsónál tartok-e már, vagy lesz-e, lehet-e itt valami is utolsó?

Persze, ezen kívül is volt még, részben önként vállalt, részben rám testált vagy testálódott munkám bőven, amit itt most nem sorolnék. Nem szeretném, ha a fentiek hallatán azt gondolnád, hogy nagy személyes ambíciók fűtöttek mindeközben, s el voltam telve a saját dicsőséggel. A fenét! Én csavar voltam mindenütt, s ennél a csavar-létnél nem is vágytam sose többre. Őszintén mondom, mindig is utáltam főszerkesztő, igazgató, elnök, ilyesmi lenni, sehol nem állt jól nekem a dirigálás, s minden ilyen helyről igyekeztem az első adandó alkalommal megszabadulni. Az én igazi, leginkább testhezálló munkaformám ugyanis a beosztotti lét, azaz legjobb tudásom és felelősségérzetem szerint elvégezni a rám osztott feladatot, és menni haza.

– *Kérlek, vegyük át a családi leltárt is!*

– Azt szoktam mondani, hogy – a sors különleges kegye folytán, vagy kegyetlensége révén (ezt nem akarnám eldönteni) az én életemben a lehető legegyszerűbb

kérdésekre sincsenek egyszerű válaszok. Például nekem szülőhelyemből is kettő van. Először, ugye, a szülővárosom: Budapest, s van a szülőföldem, a fölnevelő szülőtájam: a Komárom melletti Izsa. (Illetve a Duna mentének ez a

Anyai dédszüleim, 1905

szakasza, Karváig, de Pathig, Zsitvatóig, Dunaradványig, Dunamocsig mindenképpen, s szélességben még Hetény és Marcellháza is belefér). Amikor azonban 1985–1986-ban visszatelepültem szülőhazám fővárosába, míg a legelső, lakhatási engedélyt is jelentő ideiglenes személyi okmányom „Szülőhelye” rovatban természetesen az szerepelt: Budapest, az „Állampolgársága” rovatban már az: hontalan. Kérdem én, van-e rajtam kívül valaki, aki elmondhatja, hogy a saját szülővárosában volt hivatalosan – s nemcsak képletesen – hontalan, és erről bumázkája is volt a zsebében. De apámból is kettő van: az öt éves koromban elhunyt édesapám, és a tízéves koromban hozánk került nevelőapám, aki öt évvel később – amikor már magam dönthettem a dologról és

saját elhatározásomból mondhatam rá igent – örökbe fogadott. Így, ebből (is) következően, nevem is kettő lett. S jóllehet Varga Lászlóként láttam meg a napvilágot, és az izsai általános iskolai tablónkon még ezen a néven szerepelek, a komáromi gimnáziumba ugyanazon év szeptemberében már Tóth Lászlóként kerültem föl. Így történt, hogy már idestova emberöltő óta erre a névre hallgatók és nem a Vargára, illetve ezen a néven vagyok önazonos, s nem Vargaként. De van itt még valami.

Miközben életem első öt évében természetesen nekem is volt édesapám, szinte semmilyen emlékem, élményem nem maradt róla; illetőleg, más oldalról árva is úgy voltam, hogy közben volt apám. Ezek után, gondolom, az már természetes is, hogy egy időben a virtuális kétnejűséget is volt szerencsém megélni. Az 1980-as évek testvéri szocialista táboráról ugyanis köztudott, hogy annak országaiból csak emigrálással vagy hivatalos házasságkötéssel – családegyesítés címén – lehetett szabadulni egy másik országba. Amikor tehát a husáki Csehszlovákiában rám jött a mehetnék, egyre jobban fulladozva az itteni levegőtleniségtől, csak úgy költözhettem vissza szülőhazámba, Magyarországra, ha ott házasságot kötök valakivel – formálisan persze, hiszen idehaza még megvolt a saját családom, a feleségem, akivel két kiskorú gyermekünk is volt. Az egyik magyarországi barátnőm játszotta el tehát magyarhoni nejem szerepét, amíg meg nem szereztem a magyar állampolgárságot (tudniillik a csehszlovákról, mihelyt Medvénél elhagytam volna az ország területét, le kellett mondanom). Vagyis ezután vidáman

ingáztam a két feleségem között, vagy az *igazi* jött hozzánk *virtuális* feleségemékhez a két gyerekkel, vagy én mentem hétfélegken hozzájuk, s mondanom sem kell, a két nő már korábról is jó baráti kapcsolatban volt egymással. S mondhatom tovább. Az ország, melynek szocializálódását, illetve identitásomnak a nagy részét köszönhetem, Csehszlovákia, már tíz éve nem létezik, jóllehet a reflexeim még mindig csehszlovákiai eredetűket viselik magukon.

És még tovább: mindig büszke voltam arra, hogy a magyar fővárosban születtem, miközben Budapest mai XVII. kerülete születésem idején még vagy három hónapig, 1950. január 1-jéig Rákoskeresztúr néven, magyar–sváb–tót vegyes lakosságú önálló község volt (bár nem tudom, a svábokat 1947-ben nem telepítették-e ki onnan), ahol a századelőn Bartók Béla, tudtommal, még szlovák népdalokat (is) gyűjtött.

Végül, de nem is utolsóként, bár gyermekkorom első helyszínének, Rákoskeresztúrnak még falusi jellege volt, Izsára kerülve azonnal „pesti” lettem (van, aki még ma is Pesti Lacinak szólít). S miközben életem egyik legnagyobb szerencséjének és tudatbővítő, ismeretgazdagító és emberi tartást adó valóságának tartom, hogy még elcsíphettem a klasszikus falusi-paraszti társadalom végórát, valami megmagyarázhatatlan, homályos sejtések löktek-vonzottak a városi, polgári létforma felé, jóllehet a városban is vidéki, jöttment maradtam mindvégig. (Mindenhol: Komáromban, Dunaszerdahelyen, Pozsonyban, Budapesten, ahol eddig élnem adatott.) De ugyanígy, határon túliként, mindig is egy tizenötmilliósnak nemzet- és nyelvi-

kulturális közösség részének tudtam magam, miközben a magyar fővárosban élve sem veszítettem el – Csehszlovákia széthullásával sem – csehszlovákiai magyar identitásomat, most pedig, legszűkebb családomat tekintve: anyaországi-ként vagyok határon túli magyar, a feleségem szlovák állampolgár, a legújabb kislányom meg kettős: szlovák is, magyar is.

Hát így.

Mondd, Györgyi, össze lehet ezt még jobban kutyulni?

– *1954-ben magyarországi, budapesti gyerekből hirtelen falusi és kisebbségi helyzetbe kerültél. Nagyon érzékeny korban történt veled ez a kettős váltás. Budapest vagy Izsá – és persze, tágabb értelemben Magyarország vagy a csehszlovákiai Felvidék játszott akkor és később meghatározóbb szerepet az identitásodban? Mennyire kénytelen az ember magánemberként és íróként kettéválasztani azt, ami egybetartozik?*

– A tény, hogy Budapesten születtem, alapvetően meghatározta az életemet. Miként az is, hogy bár Budapesten – noha erről még nem volt szó, és sokáig nem is tudatosítottam –, a sors akarata és az emberi lélek kiszámíthatatlansága folytán, a magyar fővárosban is izsainak. Ez most már számomra végképp eldőlt, jóllehet életem eddigi hatvankét évéből tulajdonképpen csak igen keveset, mindössze tizenötöt éltem közvetlenül Izsán. A szüleim ugyanis izsaiak voltak – izsaiak a magyar fővárosban –, miként tudomásom szerinti felmenőim is – anyai ágon kivétel nélkül, édesapám ágán fele részt, apai nagyapám révén – tősgyökeres izsaiak. Szüleimet a történelem hullámverése lökte a magyar fővárosba – édesapámat a második

világháború éveiben, amikor „újra magyarok lettünk”, a munkakeresés, édesanyámat közvetlenül a háború után a csehszlovákiai magyarokat sújtó magyarüldözések vitték oda, amikor már „megint csehszlovákok voltunk”. Magam öt éves koromban kerültem Izsára édesanyámmal, aki édesapám halála után jobbnak látta visszaköltözni itteni szüleihez. Az Izsán megélt másfél évtized tehát mindent meghatározott mindaból, aki később lettem, lenni tudtam. A falu számomra olyan biztos tudás-, élet-, élmény- és ismeretanyag, olyan valóságbirodalom és emberi környezet, amelyre későbbi életem különféle és meglehetősen ingatag helyzeteiben – adott esetekben a kilátástalanokban – is bizton építhettem, s amelyhez gyermekeim nevelésében is mindig megbízható, távlatos – és morálisan is szilárd alapokon nyugvó – mintákért fordulhattam.

– *A világ közepe című – szerintem világirodalmi rangú – esszédben a családi sírokat keresed fel. Mikortól lett ennyire fontos számodra az eredet számantartása, megbecsülése? Illetve hogyan emlékszel: folytonos volt a kötésekre való figyelem, vagy neked is voltak lázadó, elszakadó, netán az eredetet megtagadó korszakaid?*

– Világirodalmi rangú? Kár, hogy a világ(irodalom) nem tud erről... Illetve, ha kár, miért lenne az én károm? Bánja csak a világ(irodalom), ha nem tud valamiről, különben is, ezt az egészet a fene bánja. De félretéve a tréfát, amelynek általában a fele sem az, így most sem, meglehet, nem is az én számomra fontos az eredet, hanem ez esetben is ő jött utánam, mert kíváncsi lett arra, hova, mibe torkollott, hol s mi lett belőle.

Vagyis megmutatta magát nekem azon a bizonyos esszékezdeményemben emlegetett temetői padon, mert mondanom sem kell, hogy a föltárásnak még messze nem jutottam a végére, s lényegében csak a bevezető részletét tettem közzé. Szóval, az eredetem kezdett el firtatni engem. S ebből a számomra teljesen új és váratlan helyzetből keletkezett az a feszültség, melynek kisülései azután *A világ közepének* szinte egyetlen lendületre világra jött bevezető képei, fejezetei lettek, amelyeknek eltemetett alakjai, árnyai azóta is várják a számukra felszabadítható időmet, hogy szembesülhessenek velem, s bennem és általam újból az eleven világ részévé válhassanak. Fontos-e tehát számomra az eredet számontartása? – kérde. Gyanítom, korántsem úgy, ahogyan egy könyv, egy emlék, egy megszokott, kedves kis limlom fontos lehet az emberfiának. Azt ugyanis nem úgy szereztük, mint emezeket, mert míg az a végtelen idővel köt össze bennünket, ezek a múlt idő egy darabját rögzítik számunkra.

Ami pedig kérdésed második részét illeti, én tizennyolc éves koromban tudatosan „cuccoltam” el Izsárról, dacból, s tudatosan nem tértem vissza húszéves korom után sem, a szüleim – főképpen édesanyám – azon akarata elleni tiltakozásból, amellyel a falut, afféle családi hagyományból, a helyi értékrendeknek és élestratégiáknak megfelelően, mintegy rám akarta tukmálni. S egy időben még a gondolatától is ideges lettem, hogy én voltaképpen Izsárról jövök. Miközben észre sem vettem, hogy bárhova is mentem, a falum mindenhova velem jött, mindenhol velem volt, mert – bennem van. Gyanítom a belső lázongások,

lázadások arra valók, hogy az ember tudatosítsa, mitől nem tud megszabadulni, mitől lehet az, ami lehetne, hogy legyen. Nagyon fontos élettani s mentalitásbeli funkciójuk van tehát, amellett, hogy a legtöbbször kiderül: semmit sem tehetünk az ellen, ami ellen lázadunk. De kevesebbek lennének mégis, ha megúsznánk ezeket a lázadásokat. Vagyis nemcsak a lázadásoknak van énképző szerepük, hanem annak is, hogy elmúltukkal az ember kény- s célszerűen megbéküljön.

– *1965-ban kerültél Komáromba, ekkor hirtelen kitágult számodra a világ. Akkor már tudtad, hogy „kisebbségi” meg „cseszkó” vagy?*

– Nem tudom, hogy s hol kezdődnek ezek a dolgok. Nem hinném, hogy van elejük, azazhogy kezdődnek valahol. Az embernek a magyarsága sem kezdődik sehol – persze ha nem tudatosan választott, fölvelt magyarságról van szó, hanem amennyiben úgy kapja valaki, a szülei révén, egyszerűen beleszületünk, a világ legtermészetesebb és legmegragadhatatlanabb módján – az egyszer csak van nekünk, és kész. És az ember nem rágódik rajta – magyarnak tudja magát, ennyi. A baj akkor kezdődik, amikor mások kezdenek el filozofálni rajta, ha másoknak kezd gondot jelenteni a magyarságom. S ami addig szinte nem is tudatosodott bennem, egyszer csak kipattan, alakot ölt, előzményt s történetet kap, öntudatra ébred. Igazából számomra nem is annyira Izsán meg Komáromban lett úgy a nemzetiségem (akkoriban ezek a helyek szinte még a szintiszta magyar világ, a magyar glóbusz részei voltak), hanem amikor a középiskolából fölkerültem Pozsonyba, a főiskolára. Az én bor-

zalmas szlovák nyelvtudásommal. Meg se kellett szólalnom, hogy leríjon rólam – az 1968-ra ismét teret nyert szlovák nacionalizmus- sovinizmus fenyegető közegében – a magyar voltom. Amikor együtt mentem tüntetni a demokratikusabb államberendezkedésért és a nagyobb emberi szabadságjogokért a szlovák kollégáimmal, a velem együtt demonstrálóknak egyszerűen sovinizta jelszavakat kezdtek skandálni, s a magyarokat ordibálva utasították a Duna túloldalára. Amikor azt vettem észre magamon, hogy az újságárustól, Pozsonyban, Vasárnapi Új Szót kérve, szlovák hangsúllyal ejtettem ki e kitűnő, s ma már sajnálatosan régóta nem létező hetilap címét, valahogy így: „*Proszím szí Väsärnäpi Új Szó.*”

Azzal meg, hogy „cseszkó” vagyok, s erre is tucatjával lehetne sorolni a példákat, éppen Magyarországon leptek meg, ott meg ezt sulykolták belém. Szóval, mondanám Bábi Tiborral, „híd voltam, híd lettem magam is”? Idehaza a Duna túloldalára kívántak engem bőszen, odahaza visszaparancsoltak Cseszkóba... Vagyis, „idehaza” és „odahaza” között én voltam a belga. „Hol hát honom, hol a hazám?” – kérdezgethettem én, balga, anno a cseh himnusszal, miközben a Tátra fölött – aktuális hazám másik himnuszában, a szlovákban – dörgött az ég s villámok csapkodtak („Nad Tatrou sa blýska, hromy divo bijú...” szól a szövege, ugye), s tulajdonképpen ezek a kérdések ma – formálisan az Európai Unióban – sem vesztek időszerűségükből, sőt. Amelyeken én úgy tettem túl magam, hogy nem törődöm velük, pontosabban sem azokkal nem törődöm, akik túlságosan törődnek a magyarságommal vagy

a szlovákiaisággal, sem azokkal, akik sértő módon figyelmen kívül hagyják azt. Egyszerűen az van, hogy bár nem tudom, miért vagyok az, aki s ami, de az vagyok, és kész. Ezen nem kell többet filózni, ez így szép, s kerek egész. Punktum, mondaná Varga nagyapám.

– *Komárom után Pozsony életed következő állomása. A legkedvezőbb időben, nagyon inspiratív légkörben indulhattál. A hatvanas évek második fele a II. világháború és a rendszerváltás közti*

kor politikailag legenyhültebb szakasza volt Csehszlovákia történetének, s egy pezsgő, világra nyitott irodalmi, szellemi vérkeringésbe kerültél. Dobos Lászlóék, Tőzsér Árpádék, Koncsol Lászlóék Irodalmi Szemléje ekkortájt éli világidejét, fogékonyak az újabb költészeti áramlatokra, elsősorban a közép-európai avantgárdra. És fogékonyak a borzas fiatalok irányába is, elindul a Szemle fiatalokat pályára segítő rovata, a Vetés, 1970-ben megjelenik a csehszlovákiai magyar fiatal költők, írók legendás, nagy vihart keltett Egyszemű éjszaka, majd két évvel később Fekete szél című antológiája – majd innentől, illetve a 68-as Prágai Tavasz leverése után egy egészen más történet kezdődik. De maradjunk egyelőre '68 előtt. Mennyire volt rálátásotok (és kapcsolatotok) a modern kortárs nyugat- és közép-európai költészetre? Azt mondtad, hogy akkortájt a kortárs cseh és szlovák irodalmi lapok

izgalmasak, érdekesek voltak, a budapesti Nagyvilág viszont meglehetősen poros.

– Ha az előbb életem egyik nagy szerencséjének neveztem, hogy

Meseterek között, 1973 – Tőzsér Árpáddal, Csoóri Sándorral

még elcsíphettem a klasszikus paraszti társadalom, faluközösségi életforma utolsó óráit, a másik nagy kegy, mellyel sorsom kitüntetett, az volt, hogy 1967–1968-ban – tizennyolc-tizenkilenc évesen – Pozsonyban élhettem, illetve, hogy ezekben az években lehettem itt fiatal, pontosabban abban az életkorban, amikor az embernek alapvetően kezd kialakulni a személyisége, kezdenek sajátlagosakká válni a – szellemi – reflexei, amikor a legérzékenyebben tud reagálni a körülötte történő eseményekre, amikor az érzékenysége még tökéletesen működik, amikor a legnagyobb a mozgásigénye és a legtöbbet képes befogadni magába a világból. Többször, több helyütt beszéltem már arról a dinamikáról, amely a szóban forgó évtized derekától az egész csehszlovák társadalmat jellemezte, s számos tekintetben szerkezeti változásokat is hozva, teljes egészében áthatotta az ország életének valamennyi összetevőjét.

Hogy mást ne mondjak, s erre is többször utaltam már, elég összevetni a cseh és a szlovák világirodalmi folyóiratok (Světová literatúra, Revue svetovej literatúry) akkori évfolyamait a Nagyvilágéival, vagy az akkori cseh és szlovák fordításirodalmat a magyarral, a lengyel költészet közvetlen ismeretéről már nem is beszélve. Hogy mást ne mondjak, könyvtáramban már ebből az időszakból akad szlovák Herbert- vagy Szymborska-kötet (ez utóbbi 1966-os!) – magya-

rul mikor is kapott önálló kötetet akár egyikük, akár másikuk? Szymborska például – nem szégyen ez? – csupán 1988-ban), sőt Tymoteus Karpowicz- meg Stanislaw Grochowiak-kötetem is van, mindkettőn kitűnő, izgalmas költők, Grochowiak ráadásul a XX. század második felének legnagyobbjai közé tartozik, aki máig hozzáférhetetlen magyarul (egy-két antológiabeli versét leszámítva – a csehektől már 1965-ben önálló kötetet kapott, 1990-ben pedig impozáns életmű-válogatással tisztelegtek a költészete előtt).

Lengyel Herbertem már 1970-ből meg 1973-ból is van, de könyvtáram egyik fontos – rongygyá olvasott – darabja a varsói Czytelnik 1974-es, virágmintákkal díszített pirostáblás, első kiadású *Pan Cogitoja* is, miközben magyarul előbb jelent meg esszékötete, a *Barbár a kertben*, mint az 1979-es legelső magyar nyelvű versválogatása, *Az angyal kihallgatása*. Vagy,

mondjak mást is: a csehek már 1962-ben és 1964-ben előhozakodtak egy-egy Ferlinghetti-kötettel, 1984-ben pedig áttekintő életmű-válogatást szenteltek neki, ugyanabban a sorozatban, mint később Grochowiaknak, magyarul viszont az 1977-es pengevékony európás kötetkóján kívül máig nincs valamirevaló válogatása, amelyből kiderülhetne, hogy nemcsak a beatmozgalom egyik vezérképviselőjéről van szó, hanem a XX. századi költészet egyik legjelentősebb költői teljesítménye az övé. Persze, az igazság azzal együtt igazság, hogy Peter Handke rám s néhányunkra szintén a reveláció erejével ható, „egy férfi és egy nő beszélőre” írt beszéd-játékát, az *Önbecsmérlést* azért a Nagyvilágban olvastam, olvastuk (azt hiszem, az 1969-es évfolyam valamelyik számában), s a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub színpadán rögtön színpadra is vittük Varga Imrével, rendhagyó módon, üres színpadon (a szöveget a két oldalculissza mögül mondta két közreműködőnk: Kulcsár Ferenc és Mits Klára, afféle térbe kihelyezett hangjátékként *megkoreografálva*).

Ami engem illet, még jóformán szlovákul és csehül sem tudtam rendesen, amikor már a két nyelv segítségével lengyel, orosz, bulgár, szerb versekkel gyötörtem magam. Például a belső emigráns, hazájában tiltott, orosz Vlagyimir Buricsot 1975-ben, gondolom, elsőként fordítottam magyarra, sőt azóta sem tudok több magyar fordításáról, míg szlovák válogatása természetesen neki is van. De, mondjuk, Vasco Popát is előbb olvashattam Ján Ondruš 1966-os fordításában szlovákul, mint Weöres 1968-as átültetésében magyarul (később, már 1971-ben,

délvidéki levelező barátom és nemzedéktársam, Fülöp Gábor adta postára nekem Popa két legújabb szerb nyelvű kötetét, amelyek azonban soha nem érkeztek meg ekkorra már mind „szigorúbban ellenőrzött” országunkba). Szóval, ez az előnye is megvolt akkori világunknak, s ezért sem adnám ezeket a tapasztalataimat, ismereteimet semmiért.

– *Igaz, ami igaz, de Magyarországon a hatvanas években még bőven az ötvenhatos megtorlás utóregzései korlátozzák az irodalmat is, csak a hetvenes években indul el az úgynevezett modernizációs fordulat. Viszont itt is születnek progresszív művek; Tandori Dezsőre, Weöres Sándorra, Orbán Ottóra gondolok – a névsor persze nem esetleges, leginkább az ő költői útkeresésükkel rokon a te indulásod.*

– Persze, azonnal rá is kapcsolunk mindenre, ami csak megjelent az ún. költői-poétikai progresszióból. De ebből azért, gondolj csak vissza, Magyarország határain kívül (túl?) volt a több; a magyarból is. Persze, Weöres rögtön a pópánk lett, de még mielőtt a *Merülő Saturnus* 1968-ban Budapesten zöld utat kapott volna, mi már 1967-ben kézről kézre adtuk 1964-ben Párizsban megjelent, a magyar műhelyes Papp Tiboréknak köszönhető *Tűzkútját*. S Szentkuthy Miklós korszakos jelentőségéről is már akkor meggyőződött bennünket a párizsiak Szentkuthy-különszáma, amikor Magyarországon még csak az életrajzi regényei – szerepjátékai – voltak hozzáférhetők. Vagy, ugye, többé-kevésbé Kassákkal, a költő Füst Milánnal majdnem ugyanez a helyzet, sőt, a Magyar Műhely a Nemes Nagy Ágnes-recepcióba is besegített. S a világ és a nyelv két ellentétes – ám

egyszerre, egymással párhuzamosan – érvényes pólusát jelentette számomra akkoriban *A Szent Tűzözön* regéinek Juhász Ference, és hát a *Töredék Hamletnek* Tandorija. De ne feledkezzem meg két olyan, a nyelvi-költői kifejező eszközök tekintetében hasonlóképpen egymással ellentétes kísérletről sem ez időből, amelyeket bár nem említettél, de ugyancsak alkalmasak voltak bensőnk s a középiskolában belénk sulykolt költészetképünk átrendezésére, poétikafelfogásunk alakítására, nyelvtudatosságunk rétegzettebbé tételére, ezek pedig a *Magyarázatok M. számára* Petritől s a *Héj Oravec*z Imrétől. És e névsort többekkel is folytathatnám, akiket valamilyen módon magamba abszorbeáltam, például Csoóri Sándorral, akinek a *Menekülés a magányból* és a *Második születésem* című kötetéből máig sorokat, teljes szakaszokat fújok, amelyekkel párhuzamosan a költészetről, népköltészetéről, illetve a magyar történelemről szóló esszéi is egyre nagyobb súlyt kaptak a gondolkodásomban, és ekkor a filmjeit még nem is említettem. Így, ilyen érintettség mellett nem csodálható, hogy már 1973-ban meghívtam hozzánk, Duna-szerdahelyre előadni.

Tornai József szintén erős befolyásolóim közé tartozik ebből az időből, mindenekelőtt egy úttörő magyarításkötettel, a primitív törzsi népköltészetből válogató *Boldog látomásokkal*, s be kell valanom, páratlanul rétegzett és kiterjedt ismeretanyagokból építkező, gondolkodást stimuláló és szemnyitogató, láthatártágító esszéihez máig visszanyúlok töltekezni. Valószínűleg a mítoszi távlat, az időtlenség tengermélyének vonzása nyitotta meg számomra ugyanez idő tájt Rákos Sándor költészetét

(a *Gilgamesz*szel természetesen az ő fordításában küzdöttem meg húszéves koromban; az 1969-es *Kiáltásnyi csönd* elmevillanásai és útkereső, szemléletpróbálgató poétikai konstrukciói korábbi köteteit is a kezembe adták, de újabb jelentkezéseit is évtizedig figyeltem még.) Végül pedig –

persze nem utolsósorban – említeném még a megint csak másféle utat járó újhordas Rába Györgyöt és *Férfigangra* című kötetét 1969-ből, akitől a nyelv szikárságát tanultam, a kifejezés, a versbéli látvány kemény, puritán kontúrozását, s a szinte geometrikus képszerkesztést. És Kormos Istvánt tudnám megemlíteni még a már fiatalkoromban sejtjeimbe hatoló költők közül, akit – Csoórihoz hasonlóan – már húszéves korom táján személyesen is ismerhettem, s aki verset, versfordítást is ígért 1970-es évek eleji alternatív lapkezdeményembe, a Párbeszédbe, amelynek kinyomtatására a legutolsó pillanatban végül mégsem kaptuk meg az engedélyt.

– *A hatvanas években a Magyarországon határain túl születő magyar irodalom összességében izgalmasabb volt, mint az itthoni. 1961-62-ben indul Romániában az első Forrás nemzedék (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár), 1961-ben Jugoszláviában a Symposium melléklettel fórumhoz jut egy igen erőteljes új nemzedék (Domokos István, Ladik Katalin, Tolnai Ottó), majd ennek betiltása után, 1964-ben elindul az Új Symposium. A romániai és a jugoszláviai fiatal magyar írók is az avantgárd felé*

tájékozódtak, egy lényeges ponton azonban különböztek: az erdélyiek föl vállalták a költő közösségi felelősségének az éthoszát, a vajdaságiak elvitatták, illetve tagadták. Te, illetve talán mondhatom, „Ti” mintha a kettő között jelöltétek volna ki önmeghatározásokat –

Ez itt nem Kersko... Bohumil Hraballal Blaha Lujza téri lakásomban 1988-ban (Hrapka Tibor felvétele)

már indulásotok pillanatában (s aztán ez a „közöttség” mindvégig megmaradt).

– Nem jelöltem én ki semmit, hidd el, legalábbis tudatosan, s főleg „között” nem, illetve, ha már a közteséget emlited, akkor sokkal inkább Nemes Nagy Ágnes *Közöttjének* tömbösített transzcendenciája, a „fent” és „lent” közé szorult „függőlegesen túrhetetlen / feszültségei” voltak rám megrendítő, szellem- és gondolkodásalakító hatással, semmint egyfajta tudatos esztétikaközöttség. Amire célzol, arról inkább azt gondolnám, hogy nem az én tudatos választásom volt sem az egyik, sem a másik irány, hanem ők szólítottak meg engem, egy időben, egyforma erővel, mindkettő más és más szellemi-gondolati és formai energiákat mozgósított bennem. Elsősorban az Új Symposium

s a körülötte rajzó társaság volt az, amely azon erők és hatások, azon utak legfontosabbjai közé tartozott, amelyek gyökeresen megváltoztatták világképünket. Elsősorban Tolnai Ottó (aki később valamelyik versébe is belevette a nevem, bár akkor még személye-

sen nem is ismertük egymást) és Domokos István: előbbtől a *Sirálymellcsontot* rongyosra olvastam, miként eléggé szakadozott volt már az *Agyonvert csipke* is, amikor eltűnt a könyvtáramból, a *Rovarház* meg a *Gogol halála* a közvetlen környezetünkben születő prózatermés túlnyomó részét tette fáddá számkunkra, miként *A kitömött madár* is – ez már, ugye, Domokos

Istváné, miként a *Doreen*, a *Kontrapunkt* s a többi elhíresült versmanifesztuma is a berögződött nyelvet, formát, gondolkodási mechanizmust szabadította meg bennünk sablonjaitól, nyűgeitől (a *Kormányeltörésben*, amellyel aztán annyi részeg éjszakát gajdoltunk át barátaimmal dunaszerdahelyi panelünkben – lakószomszédaink örömeire – az 1970-es évek derekán). S persze szólnom kellett volna a két „mester” közös mutatóvájairól, a Híd mellékletként megjelent *Mao-poeről* vagy az Új Symposiumtól mellékletet kapott *Valóban mi lesz velünk*ről is. De van itt még valami, amit nem említettél: a párizsi Magyar Műhely egyes számai és kötetei, amelyek az akkoriban Párizsban élő Cselényi László révén kerültek hozzánk s jártak kézről kézre közöttünk, és landolt közülük néhány a

könyvtárban. A Magyar Műhely(esek) szemre vonzó füzetek egy, az addig minket előzőnlő könyvszokványtól eltérő szöveglátványt és tipográfiát testesítettek meg számomra, amelyeken időnként még ma is jó, csak úgy, céltalanul, az olvasás szándéka nélkül végighordoznom a szemem, s ha Tolnaiék a szavakba sűrített kép s a folyó beszéd dinamikus nyelvének kettősét mutatták meg, a párizsiak a képpé, látvánnyá tett szöveg, a vizualitás tartalom- és mondandószervező, eszmerendező lehetőségét nyitották fel előttem.

Másfelől viszont, máig zsigeri vagy még inkább idegrendszeremben elraktározódott élményem, amikor talán 1969 késő nyarán Oláh János véletlen szállóvendégként kezembe akadtak lakásukban Szilágyi Domokos verseskönyvei, különösen a *Búcsú a trópusoktól*, s reggelig azt olvastam fennhangon, huszonötödször is, az első betűtől az utolsóig. De ha korábbi indulásuk révén Lászlóffy Aladárnak, Hervay Gizellának csak a második-harmadik kötetét értem el 1968–1969-ben, a már szélesebb értelemben vett nemzedéktársaim első Forrás-köteteit rögtön a megjelenésük után beszereztem – főleg Csiki Lászlóéra (*Esőt kaszálok*, 1969), azután Kenéz Ferencére (*Fekete hanglemezek*, 1968), meg a velem egyidős Balla Zsófiáéra (*A dolgok emlékezete*, 1968) gondolok most. Amikor pedig az 1970-es évek derekán Szöcs Géának megjelentek az első kötetei (a *Te mentél át a vízen?*, de főleg a *Kilátótorony és környéke*), illetve színre lépett a kolozsvári Echinocsoport, világossá vált, hogy ez az 1960–1970/1975 közti időszak az, amikor a magyar irodalom szélei előbb találtak egymásra, átnyúlva a

határok fölött, s előbb voltak egymásra megtermékenyítő hatással, mint ahogy az anyaországi irodalom, irodalmi közélet rájuk talált. (Abszurd a példa, de igaz, hogy életemben először – és nagyon úgy néz ki, utoljára – akkor voltam világirodalmi szerző, amikor valamelyik magyarországi lap irodalmi rovata az 1970-es évek elején *Világirodalom* felcímmel adott helyt néhányunknak, határon kívülieknek, olyan távol esett ekkor még az elcsatolt területek magyar irodalma a hivatalos magyar irodalomtól, irodalompolitikától, hogy – üsse kő! – inkább világirodalomnak vettek bennünket, mint a saját részüknek.) Mindez bizonyos tematikus és motívumazonosságokat tekintve is érvényes, például – Zalabai Zsigmond észrevételére támaszkodva – a bibliai Jób alakjának és szenvedéstörténetének szinte egyidejű megjelenése az 1970-es évek elején az erdélyi Szilágyi Domokosnál (*Meštrović: Jób*), a szlovákiai Tözsér Árpád emlékezetes versében (*Szülőföldtől szülőföldig*; az eredeti címe *Ivan Meštrović Jób-szobra előtt* volt) és a délvidéki Tóth Ferenc Jób-dramájában.

Velük, sorsomnak köszönhetően valamennyiükkel jó viszonyt, emberi-baráti kapcsolatot alakíthattam ki, miként később Somlyó Györggyel és Mészöly Miklóssal is, nemzedéktársaimról – Oláh Jánosról, Mezey Katalinról, Utassy Józsefről, de akár, egy másik oldalon, Verbőczy Antalról nem is szólva. Szakolczay Lajossal is gyakran összejöttünk (ő, ha jól tudom, 1968-ban járt először csehszlovákiai magyarirodalom-nézőben Pozsonyban, de amikor 1968. augusztus 21-én Csehszlovákia szovjet megszállása miatt a magyar fővá-

rosban rekedtem, ahová előző nap Szent István napi tűzijáték-nézőbe ugrottam át, már ő vezetett be a budapesti szerkesztőségek világába). De jártam Szöcs Géánál Kolozsváron, s nem egyszeri vendég volt nálunk Dunaszerdahelyen Markó Béla vagy Hervay Gizella, bejáratos lehettem a régi (az első) Mozgó Világba, nem maradtam el a különböző magyarországi rendezvényekről, fiatal írók részére szervezett tanácskozásokról. Kevés kivétellel rendszeresen jelen voltam a legfontosabb magyarországi irodalmi lapok oldalain, s rendkívül jóleső érzés volt, már Weöres Sándor halála után, a vele készült beszélgetéseket összegyűjtő kötetben olvasni, hogy az egyik, az újvidéki Magyar Szónak 1974-ben adott interjújában a kérdésre, hogy mit kíván a hatvanadik életévét betöltve, azt válaszolta, hogy szeretné, „ha a magyar irodalom és költészet fiataljai, vagy már nem olyan fiataljai, minél inkább előtérbe kerülnének”, s példaként Tolnai Ottó, Tandori Dezső, Szepesi Attila és Dobai Péter mellett az én nevemet – a „szlovákiai Tóth Lászlót” – említette. Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy akkor még csupán az első kötetem jelent meg, amelyet el sem küldtem neki, s személyesen nem is ismertem őt. Mindennek abból a szempontból van némi jelentősége, hogy a magyar irodalom egybetartozásának, egy-voltának – s nem egységének! – a kérdése tudati szinten, az egyes emberek, alkotók, irodalomszervezők, szerkesztők tudatában előbb eldőlt, mintsem annak politikai-közéleti-hivatali feltételei megteremtődtek volna.

– *A II. világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalomban ti voltatok az első nemzedék, amelyik*

már nem a falut, hanem a várost énekelte meg. Varga Imrével ti voltatok a beat-költők... Azt írta Tözsér Árpád: „A 60/70-es évek fordulóján Szlovákiában egy tétova, szemüveges költőnemzedék jelentkezett. Verseikben olvasottság, jelentős irodalmi műveltség s a szűk nemzetivel és nemzetiségi-vel szemben az általános emberi igénye érződött.” Nemcsak az előző nemzedékkel fordultatok szembe, de általában azzal a hagyománnyal, amely a csehszlovákiai magyar irodalom fél évszázados múltjának fogalmához társult. De persze a dilemma nem ilyen egyszerű: az elutasítás mellett a hagyomány újrakijelölését is elvégeztétek, amelybe a régió szerzői közül is nem kevesen belefértek.

– Hogy már nem a falut, hanem a várost? Nem tudom... Szerintem a várost sem igazán, hiszen arról egyáltalán nem tud(hat)tunk semmit. Hiszen mi is valamennyien – az egyedüli Aich Pétert leszámítva, aki tősgyökeres pozsonyi volt – faluról jöttünk, s csak nem sokkal indulásunk előtt kerültünk fel néhányan Pozsonyba (s nem is valamennyien, hiszen Kmeczkó Mihály, Szitási Ferenc, a prózairók közül Bereck József, Mészáros Károly, Wurczell Gábor továbbra is falun, vidéken maradt). Talán leginkább – ha nem egyedüli példaként – az akkor már néhány éve Pozsonyban újságíróskodó Keszeli Ferenc verseinek egy részében lehet a várost mint élményt, mint élményt adó közeget, életteret, élettapasztalatot kimutatni. Sőt, mondok mást is. Míg Tözsérék nemzedéke, s az előttük járóké, az 1950-es években faluról följöttek még nagy számban megtelepedett és máig meg is maradt Pozsonyban, az

enyém, az *Egyszemű éjszaka* és a *Fekete szél* szerzői közül még akiket kezdetben föl is vitt a lendület s az írói-szerkesztői-művelődésszervezői munkahelyek vonzereje a szlovák fővárosba, lassan-lassan mindegyikünk – Kulcsár Ferenc, Zalabai Zsigmond, Kovács Magda, sőt Keszeli Ferenc is – mi több, az utánunk érkezők legtöbbször – is vidékre húzódott vissza. Ma már az egyedüli Grendel Lajoson kívül egyikünk sem maradt meg pozsonyinak (igaz, Míkola Anikó még akként halt meg másfél évtizede), mi több Aich Péter is elköltözött a városból. Egészében véve el lehet mondani, hogy a szlovák fővárosnak mint magyar kulturális központnak a szerepe és ereje mára szinte teljesen megszűnt, s ha maradt is itt egy-egy intézmény (a Magyar Tanszék, a Kalligram), annak alkalmazottai is a környező vidékről járnak föl a fővárosba, s inkább kisebb-nagyobb területi kulturális központok alakultak ki helyette (Dunaszerdahelyen, Komáromban, újabban Érsekújvárbán).

Visszatérve a kérdésedhez, mi talán sokkal inkább a saját idegenségérzetünkkel és idegenségélményünkkel, kivettségélményünkkel, sehova sem tartozásunkkal, lelki kínjainkkal, talajtalanságunkkal voltunk elfoglalva, mint a korábbi nemzedékekből jövők, és a falu nekünk már nem úgy volt élményünk, ahogy nekik (az ő klasszikus vagy idilli falujuk már felbomlóban volt, a mi falusi gyermekkorunkat pedig inkább az erőszakos kollektivizálás, a paraszti létforma talajtalanná válása, s a kulákliták árnyékolták be). Ez azonban nem jelent önmagától városiasságot, nem jelenti a város ismeretét és vonzását, inkább azt, hogy az akkor már egyre inkább

Janus-arcú, kettősképű falut már nem éreztük szellemi-művészi törekvéseink, formálódó világképünk szempontjából megfelelő terepnek, a város meg vagy nem fogadott be bennünket, vagy túl nagy volt nekünk. Ez is egy érdekes konfrontáció volt, legalábbis számomra, hogy az otthoni környezet épp állandósultságával, a pozsonyi közeg pedig, ellenkezőleg, ismeretlenségével, idegenségével taszított (nem sok idő múlva magam is leköltöztem előbb Komáromba, majd Dunaszerdahelyre), vagyis a kettő között kellett megtalálnunk, megterveznünk, kialakítanunk magunkat, s megteremtünk ilyképpen Kentaur-létünk számára megfelelő otthonunkat. Úgy persze természetesen igaz, amit mondasz, hogy – Ács Margitot parafrázálva („Nem vitás, hogy köztem és Tolnai Ottó között van valami disszonancia”) – köztünk és az előttünk járók nagy többsége között volt valami vitathatatlan disszonancia, s önazonosságunk egyik arcát, lehetőségét – az utat önmagunkhoz – mi éppen hogy Tolnai Ottóék segítségével találtuk meg. De amit ugyancsak egyik korabeli idolunk, Domonkos István egy nem régi interjújában megfogalmazott a symposionisták indulásával kapcsolatban, azt hiszem, ránk is érvényes volt, vagyis – mint mondja – „Tervünk nem volt, de volt bennünk egy fantasztikus vágy arra, hogy süssön ránk a nap”.

Az említett idegenségérzetből pedig közvetlenül következett a lázadás gesztusa, s ehhez a lázadáshoz találtunk néhányan alkat s alkalom szerinti ihletést és nyelvet a beatköltészetben, kifejeződést a beatnik életformában, életérzésben, de nemcsak abban, a – lásd megint:

Tolnaiékat – gerilladalokban, egyfajta gerilla-magatartásban is. Pedig hol voltunk mi – s hol voltak a taglejtéseink, a lehetőségeink, a szándékaink – a beatnik mintáinktól, hol a mi szellemi gerillaharcunk Che-ék dzsungel-világától. S ha erős engedményekkel bízást lehetne harcnak is becézni ösztönös, ám annál inkább önérzetes vagdalkozásainkat, azt a legkisebb mértékben sem holmi szent társadalmi, közösségi vagy forradalmi célokért vívtuk, hanem önazonosságunkért, saját nyelvünk, világunk, arcvonásaink kialakításáért küzdöttünk.

– 1970-ben, két évvel a „prágai tavasz” leverése után jelent meg az Egy szemű éjszaka című antológiátok, a következő évben A hangok utánzata címmel az első versesköteted. Nagyon ellentmondásos ez az évtized: fiatalon szerkesztője lehetsz az Irodalmi Szemlének, Tőzsér Árpádot viszont menesztik, az évtized végére pedig „lehúzzák a redőnyt”. Mennyire lehetett megőrizni az integritást?

– Nemzedékem talán valóban viszonylag szerencsésnek mondható. Először is abban, hogy az 1968 augusztusát követő át-, illetve visszarendeződés két fő szakaszban zajlott le, s ebből az első 1971–1972-re tehető (ez a politikai-gazdasági-társadalmi struktúrák legfontosabb bázisai közvetlen visszafoglalásának és átszervezésének, az átigazolásoknak, a különböző büntetéseknek és szankcióknak, az 1968-cért bűnbakká kikiáltott emberek félreállításának és

elszigetelésének az időszak). Második lépcsőben viszont egészen az évtized derekáig, második feléig elhúzódott, amikor is a konszolidátorokat eléggé lefoglalta a cseh és a szlovák térfél „normalizálásának” teendője, és a nemzetiségi szellemi élet már csak az évtized második felében került újra reflektorfénybe,

Mestereim, barátaim – Domonkos Istvánnal, Benes Józseffel, Baráth Ferencsel és Tolnai Ottóval 1999-ben (Dormán László felvétele)

amikor már írókként, szerkesztőként, szellemi közmunkásokként – ezt-azt még az 1968-as eszményekből és értékekből is átmentve – nagyjából kifuthattuk első formánkat, elérhettük első eredményeinket, s az 1980-as évek levegőtlen ségéhez már viszonylag tág volt a tüdünk, több oxigént visszatartunk benne, kifejlődhetett a szellemi-morális immunrendszerünk, magyarul: többé-kevésbé némi védettséget is biztosító, integráns és intrazingens személyiségekké sikerült kinőnünk magunkat. Amihez, furcsa módon az is hozzájárult, hogy versantológiáinknak még a megjelenése előtt többen nekimentek (a legvehemensebben, ugye, Szalatnai Rezső és a kassai Batsányi Kör, de bizony Mács József is a fejünkre nyomott néhány ideológiai barackot a Hétben – hamarosan viszont sorra került ő is,

és rá is lecsapott a „munkásosztály” vasökle), sőt még Gál Sándornak is volt szava ellenünk. Magyarországon pedig a Szalatnai-féle kioktatódi ottani felhangjai mellett az is szerencsés módon ránk irányította a figyelmet, hogy az *Egy szemű éjszakát* még a megjelenése másnapján kivonták a forgalomból.

Hogy mi célból? – erre valószínűleg a klasszikus válasz érvényes: *aczélből* –, mindenesetre máig sem tudni pontosan, ám a fáma szerint a budapesti Fehér Házban, azaz a pártközpontban némely elvtársak a Németh István antológiabeli versének utcájába betévedő rinocéroszban a Csehszlovákiát végigszántó szovjet –

vagy magyar? – tankokat vélték fölfedezni, s úgy gondolták, ez a szerényke ötsoros erősen sértené csehszlovák kollégáik érzékenységét (vagy a magukét sértette inkább?), s a zúzdába küldték a kötet mind az ezernyolcszáz példányát, amely a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében az országba bekerült.

– *A nyolcvanas évek elejére nyilvánvaló, hogy nem életképes a kommunizmus, de összeroppanása előtt a döglődő oroszán még egyszer támad és hatalmasat mar – általános bekeményítés zajlik a közép-európai országokban. Szinte egyszerre számolják föl a régió szellemi műhelyeit, az újvidéki Új Symposiont, a budapesti Mozgó Világot, kolozsvári Echinox-ot, Csehszlovákiára teljes husáki sötét*

korszak borul, Te pedig 86-ban „visszatelepedsz” Magyarországra. Látható, érezhető volt, hogy nem elszigetelt jelenségekről volt szó, hanem valószínűleg Moszkvából vezényelték a folyamatokat?

– Nem szeretnék utólag a mindentudó szerepében tetszelegni. S utólagos ismereteket, tapasztalatokat sem visszavetíteni a múltba. Csinálhatnék magamból mártírt, forradalmárt, persze – mint ahogyan annyian tették 1989 után. Bevallom azonban, nem emlékszem rá, hogy nyilvánvaló lett volna számomra, már az 1980-as évek elején, hogy „nem életképes a kommunizmus”. Nincs erről a felismerésről tanúskodó levelem, naplófeljegyzésem, mozdulatom, emléképhem. A „viselt dolgairól” persze annál több, de a dolgokat, eseményeket nem így, nem ezzel a tudatossággal, s még kevésbé nem ezzel az elvi vagy gyakorlati ellenzéki-séggel éltem meg. Valószínűleg nem is volt bennem kimondott ellenzéki-ség, tudatos társadalomellenesség vagy a rendszer elleni megfoghatóbb lázadási hajlam. Sőt még azt se lehet mondani, hogy nem fogadtam volna el az adott kereteket, korlátokat: inkább – a megváltoztathatatlan tudomásul vételével – beletörődtem, hogy nekünk ez jutott, ezen belül kell élnünk. Ekkor még fel sem merült bennem, hogy a sorsom nincs Csehszlovákiához kötve, s más utat is választhatnék, választhatnánk. De mivel az élethez hozzátartoznak bizonyos belső normák, legalábbis a számomra, illetve nem tagadhatom meg bizonyos alkati vagy öröklött, esetleg kialakult tulajdonságaimat, igyekeztem az adott lehetőségeken belül tartalmasan, értelmesen élni, igényesnek maradni magammal s másokkal szemben, s

főleg a munkámban ragaszkodtam bizonyos alapvető eszményekhez és értékekhez. Mindössze élni, dolgozni akartam, s nem csupán megélni és meglenni valahogy. Egyszerűen nem tudtam megengedni magamnak, hogy ha valami mehetett volna jól (jobban, mint ahogy ment), miattam ne menjen jól (jobban), hogy szemrebbenés nélkül támogassam a közép-szert, az igénytelenséget, hogy szerkesztőként – *horribile dictu* – ne javítsak ki egy vaskos nyelvtani-helyesírási-stilisztikai hibát olyan valakinek a kéziratában, aki attól kezdve a rendszer ellenségének tekintett.

Mert így ment ez akkoriban, magyarul: a minőségelv, az ethosz, a mozgásvágy már magában lázadásnak számított. Az Irodalmi Szemlének az 1977-es vagy az 1978-as évfolyama volt az, amelynek évi tíz számából nyolcat följelentettek. S természetesen nem a följelentőnek, nem a vádnak kellett bizonyítania, hanem a följelentettnek, a vádlottnak. A főszerkesztő akkor szinte ingajaratban közlekedett a hatalmas pártközpont és kicsinyke redakciónk között. Persze, nem is igazán lehetett tudni, hogy az illetők mit nem értenek a nehezményezett anyagokban; okként egyik kifogás sem állta meg a helyét, mindegyik csak ürügy volt arra, hogy a hatalom a tudunkra adja: ki az úr a háznál. De hogy lehetett volna engedni a minőségiből, az értékesből, a távlatosnak látszóból?

Igaz, azért tudtunk a lengyel „repülő” egyeteméről, barátaim révén Budapesten is részt vettem néhány magán-összejövetelen, ahol a társadalom s a kultúra helyzetéről hangzottak el nem hivatalos álláspontok, előadások, beszámolók. Pozsonyban is megjelent köztünk az

akkor már erősen formálódó magyarországi ellenzék egyik-másik jeles képviselője. Ahogy lehetett s ahogy tudtuk, természetesen segítettük a formálódó Iródia-mozgalmat; máig meghatározó jelentőségű számomra, hogy a betiltott (rég) Mozgó Világ szerzői gárdájához tartozhattam. Szóval, szerfölkött eleven és impulzív, ingergazdag esztendők voltak ezek az életemben.

De, visszatérve a kérdésedhez, az általam említett három „ügy” mellett – mint te is nagyon jól tudod – volt még odahaza Új Forrás-ügy meg Tiszatáj-ügy (Nagy Gáspár egy-egy verse miatt), volt Forrás-ügy (a lap szociográfiái, meg Csoóri Sándor-esszéje miatt) – ezeknek a lapoknak szintén állandó szerzője lehettem, amiért idehaza meg is kaptam szeretett kiadói direktoromtól a minősítést, miszerint a magyar liberális demokrácia „meghosszabbított keze” lennék néhány itthoni társammal együtt, akikkel természetes igényünk volt részt venni a tágabb magyar irodalmi folyamatokban, szerveződésekben, eseményekben, s akiket nem elégített ki a csehszlovákiai írók megfélékezésére összeeszkábált „csehszlovák irodalmi kontextus” karámja. S volt idehaza Irodalmi Szemle-ügy is, amelynek Varga Imrével mi ketten lehettünk kitüntetett szenvedő alanyai. S hogy mindezeket a folyamatokat Moszkvából vezényelték-e? Nem tudom, s bár magam is írtam később, már 1990-ben egy esszét arról (*Napló és töredék: nyolcvanas évek*), hogy mennyire egy rugóra jártak ezek az események, a történések idején, legalábbis számomra, nem látszottak tisztán a köztük levő, mai szemmel nézve kétségtelenül meg-lévő összefüggések. Természe-

tesen azonban nem lehetett véletlen, hogy mindenbe és mindenkibe belekötöttek felülről (vagy idehaza, Csehszlovákiában, vagy odahaza, Magyarországon, vagy Romániában, vagy Jugoszláviában, Sziveri János Új Sympójába, ugye), ahol és akikkel jól érzem magam, akikre ezért-azért figyelni tudtam, akiktől jó volt tanulnom.

– *Írói ellehetetlenítésed talán 1980-ban kezdődött, ma már viccesnek hangzik, de a casus bellit a Feljegyzések egy én-ontológiához című többtétel kompozícióban előforduló „pina” szó robbantotta ki. A vers az Irodalmi Szemle 1980/10. számában jelent meg, „közszeméremsértő kifejezés” miatt a szerkesztőséget pénzbírságra is ítélték. De persze nem az inkriminált szó miatt lett a vers az év irodalmi eseménye. Valójában mi irritálta a hatalmat meg a környezetet?*

– Egész pontosan már 1978-ban elkezdődött. Akkor került ugyanis, beszéltem már erről is, a közvetlenül 1968 utáni, 1969–1970-es gyorstisztogatásokat követően újból a figyelem középpontjába a csehszlovákiai magyarság, annak szellemi és közéleti, oktatásügye, mire a szlovák közéletet, szellemi-művészeti életet már sikerült teljes mértékben „konszolidálni”, ellaposítani, központi irányítás alá venni. A ’fordulat éve’ meglátásom szerint 1978, amikor újból megerősödött és a magyar tanítási nyelvű iskolák elleni támadással ismét láthatóvá és erősen érzékelhetővé vált a szlovák nacionalizmus (ekkor született meg a kisiskolák eltüntetését jelentő iskolakörzetesítési terv; konkrét lépések történtek a magyar oktatás és pedagógusképzés, illetve tankönyvkiadás visszafogására; hivatalos ideológiává vált a kisebbségi magyar oktatásban meglehető-

sen nagy veszélyeket jelentő bilingvizmus elmélete; a magyar iskolákban ekkor tervezték első ízben bevezetni, hogy a magyar nyelven és irodalmon, illetve a történelmen kívül minden tantárgy oktatása szlovák nyelven folyjék). Ekkor indult oktan és durva támadás a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közti üldöztetésének körülményeit és igazi céljait feltáró Janics Kálmán ellen is (akinek szóban forgó műve, *A hontalanság évei* végül Svájcban jelent meg Illyés Gyula előszavával). Ekkor jelentette be megalakulását a nyilvánosság előtt a Duray Miklós képviselte Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága. Új főszerkesztők és kiadóigazgató színre léptetésével ez idő tájt gleichaltolta a párt s a hatalom a lehető legteljesebb mértékben a csehszlovákiai magyar irodalom és közírás színtereit; ekkor rendezte át a szerkesztő bizottságokat, tanácsadó testületeket, lehetőség szerint kipaterolva azokból az értékképviselőket, a saját érdekeit és a maguk érdekeit védő személyekkel helyettesítve annak megtestesítőit. 1980-ban mindössze csak láthatóvá vált a vízfelszín alatt már elterpeszkedett jéghegy. Dívni kezdett a névtelen levelek s a feljelentések műfaja, mindennapossá váltak a riportok, egész intézményrendszere és mindent magában foglaló struktúrája alakult ki a megfélemlítésnek, az arra ítélt személyek elbizonytalanításának, sakkban tartásának.

Az általad idézett történet a dolgoknak mondhatni már csak a humorosabb része, és szélesebb körben ismert, egész kis irodalma támadt (többek közt Grendel Lajos, Koncsol László, Tózsér Árpád, Karol Wlachovský Karol is gondoskodott a visszhangjáról, s a

kulisszák mögött tudtommal olyan jelentős szlovák irodalmárok is a védelmemre szegődtek, mint Miroslav Válek, aki akkoriban épp kulturális miniszter volt, de a pártközpont nagyhatalmú és -hangú párttitkára ellenében neki sem lehetett szava, továbbá Vojtech Kondrót vagy Lubomír Feldek), s a szerkesztőségre, pontosabban a főszerkesztőre kirótt pénzbüntetés is kelőképpen figyelmeztető és fegyelmező erejű volt (az időben nagyjából egy évi főszerkesztői fizetésnek felelt meg az a legendás harmincezer korona). De nemcsak Jarmilka nővér ama bizonyos rejtett bozótjának néven nevezését rótták fel a(z akkor még) háromrészes verskompozícióm bűnéül, hanem a szocializmus elleni támadásnak vették a hatalom személyiség-uniformizációs törekvéseire reflektáló „varia-kaktusz variabútor variaember”-t idéző passzust, s a békétáborrt fenyegetőnek a „rendezni kéne / rendezni végre // közös dolgaimat” József Attila-parafrazisában megfogalmazódó személyes elszánásomat. Nevetséges, ugye? S mindhárom kifogás az, nem? Nem is lehetett ezen már a maga idejében sem mást, mint kacagni, csakhogy... közben vére ment a játéknak.

Az 1980 decemberében megjelent vers körüli, csupán egy hónappal később, a rákövetkező év januárjában gerjesztett csinnadratta persze hivatalosan azt a látszatot keltette, hogy nekem emiatt az erkölcstelen és egészében félresikerült publikáció miatt kellett távoznom az Irodalmi Szemléből. Pedig nem erről volt szó. Ugyanis ekkor már 1979-től módszeresen folyt ellenem a pártközpontból hozánk szalasztott kiadóigazgatónk aknamunkája, fogáskeresési kísérlete, hogy valamilyen, a nyilvános-

ság előtt is megokolható, szalonképes magyarázattal kipenderíthessenek a redakcióból, s ha ez nem megy, olyan léghört teremtsenek körülöttem, hogy magam dobjam be a törülközőt. Végül is ez történt, közel másfélévnnyi előtörténet után, mely idő alatt egymást követték az Irodalmi Szemléből való el- s a csehszlovákiai magyar irodalom és irodalmi élet akkori jelenének lényeges történéseiből való kipaterolásomra tett egyre erőteljesebb kísérletek. Sokaknak szúrta a szemét például néhányunk napról napra erősödő magyarországi recepciója és egyre érezhetőbb jelenléte és részvétele a tágabb

Barátaimmal, Pécsi Györgyivel és Szigeti Lászlóval, hatvanadik születésnapomon a dumaszerdahelyi Budapest Kávézóban 2009-ben

magyar irodalmi folyamatokban, amit idehazuról egyre kevésbé lehetett ellenőrizni és befolyásolni, s mind nehezebbnek bizonyult bezárva tartani bennünket abban a karámban, amelyben még irányíthatók és megfélemlíthetők voltunk. Belém s Varga Imrébe azzal lehetett a legkönnyebben belekötni, hogy mivel nincs felsőfokú végzettségünk, így nem maradhatunk az Irodalmi Szemlénél, tehát vagy rövid úton szerzünk egy diplomát, bármilyet, vagy távozzunk onnan. Az más kérdés – s ebből is látszik, mennyire csak ürügyet kerestek kettőnk elmozdításához –, hogy a főszerkesztőknek sem volt, ám őt minden további nélkül felmentették ezen előírás hatálya alól. Nem beszélve arról, hogy megelőzően már negyedik-ötödik éve voltam az Irodalmi Szemlénél főiskolai-egyetemi diploma nélkül, s ez soha egyetlen pillanatig sem volt gond,

sőt fizetésemeléseket is gond nélkül kaphattam, és az sem jelentett gondot, hogy a főszerkesztőm több mint féléves alkotószabadsága alatt megbízzanak a helyettesítésével.

Végül decemberben aztán bedobtam a törülközőt, s január végi hatállyal beadtam a felmondásomat. Inkriminált versem tehát

csak ekkor, a hónap közepe felé jelent meg, benne az utólag kifogásolt passzusokkal, s már csupán januárban csináltak belőle ügyet, vagyis a botrány akkor tört ki körülötte, amikor a felmondásom már hetekkel korábban a főszerkesztőm, illetve a kiadóigazgatóm asztalán volt. Világos tehát, hogy valamilyen ürüggyel azt a látszatot kellett kelteni – amit mások megfélemlítésére is ki lehetett használni, ezenkívül sokakat a személyemmel és írásaimmal kapcsolatban is óvatossá tett –, hogy a vers miatt kellett távozzom a Szemléből. Az egyik kislányom négy-, a másik kétéves volt ekkor; gondolhatod, hogy nem volt könnyű. De végül is nem bánom, s akkor sem bántam, hogy így történt, és életem egyik legfontosabb – semmi mással nem pótolható, sok emberi-lelki, sőt, filozófiai tapasztalatot, felismerést hozó, embert próbáló terhekkal teli – kor-

szakának tartom a kérdéses három-négy esztendő. Szórakoztató, nem? Utólag magam is csodálkozom azon, hogy mennyi energiát fektett belém a hatalom, jóllehet nem is tartoztam az egyre nyíltabb ellenzékéhez; kis porszem voltam csupán a gépezetben, amely más porszemekkel együtt akadályozta annak zavar-

tan működését, ezért engem is el kellett távolítani onnan. Persze olyanok is voltak körülöttem, akik kitarítottak mellettem, vagy akik épp a bajban álltak mellém, mint például Kmeckó Mihály, akinek 1983-ban sikerült keresztülvinnie igazgatójánál, hogy fölvegyenek a komáromi színházhoz dramaturgnak. És hát

Magyarországon is sokat publikáltam, ami valamelyest egyensúlyban tartotta a családi kasszát, bár akkoriban hoztak egy rendelkezést – csak a csehszlovákiai írókra érvényesen –, hogy a Szerzői Jogvédő Hivatalban egy meghatározott csekély összeget vehettünk csak fel káépában. De menni még mindig lehetett, ahányszor csak akart az ember, könyvért, hangversenyre, kiállításra, színházba, filmet nézni, s én jártam is szaporán... Aztán ez is megszűnt, a csehszlovák állam évi két alkalomra korlátozta állampolgárai Magyarországra utaztatásának a számát. Érted, miért (is) kellett gyorsan keresnem valakit Budapesten, akivel formálisan házasságot köthetek, azaz házassági csalást követhetek el?! Végül az is sokat nyomott végső döntésemnél a latba, hogy szerettem volna új közegben, más terepen és viszonyok között is kipróbálni,

megmérni magam; akkor még az új és új feladatok izgattak mindenél jobban.

– *Van egy nagyon jellemző képversed, amelyik a Vers/ziókban is megjelent, a Mi történik a homokóra nyakában? Szerintem ez fejezi ki legérzékletesebben a költői karakteredet: szétszedni és összerakni, lebontani és újrarendezni. Úgy tűnik, mintha folyton a homokóra nyakában lennél. Már az első köteted egyik ciklusa is „Lexikon” a világ enciklopédikus birtokba vételére, a lezárhatóságra utal, a 75-ös köteted címe Ithakából Ithakába, a 77-esé Átkelés, ezek pedig a folyamatok lezárhatatlanságára. Szintézisre való törekvés annak belátásával, hogy lehetetlen a szintézis?*

– Már hogyan létezne szintézis?! Bár igaz, hogy nem gondolati szinten (bár rész-szintézisek azért ott is vannak), de ha körülzünk magunk körül, az egész természet, az egész világ egy nagy szintézis körülöttünk, amelyben minden egyetlen egységes rendszerré szerveződik össze, ahol minden kiegyenlítődik, harmóniába kerül egymással (legalábbis így volt ez mindaddig, amíg az ember meg nem bontotta ezt az egységet, vissza nem bontotta tézisre meg antitézisre). Azt gondolom, hogy a természet bennünk is, velünk is szintézisre törekszik, akármit is teszünk ellene. A képvers-kísérlet egyébként mint műfaj csak addig érdekelt, míg meg nem bizonyosodtam róla, hogy ilyet is tudnék, ha akarnék, akár szakmányban is, ahogy sokan tették s teszik ma is, de ennyire azért nem érdekelt. Az egésznek szintén kisebbfajta irodalma támadt: az 1982-ben indult JAK-füzetek e nevezetes, Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor összeál-

lította második darabjáról írt kritikájukban – Berkes Erzsébettől Szegedy-Maszák Mihályig – többeket megállított az opus. Berkes Erzsébet, aki bár jó tollú írástudó volt, végső soron a hivatalos kurzust képviselte, egy korábbi, a motívum „lényegesen jobb verziójának” titulált Kaján Tibor-karikatúra parafrázisát vagy még inkább: utánzását látta vállalkozásomban. A kritikus hölgyet végül is Szokolczay Lajos szellemes és érzékeny kommentárja tette helyre.

A *Mi történik...?* két darabjában sincs másról szó, mint egyrészt arról az egyszerű életvalóság-ról, hogy mire az ember elemeiből – a világ számára adott elemeiből – megépítené önmagát, addigra le is pereg az élete, illetve, másrészt, közösségi/társadalmi értelemben arról, hogy a töprengés, a kételkedés, ha nem vigyázunk, mint mehet át direktívába, egy adott ponton mint torzulhat el az emberi személyiség. S azt hiszem, elmondható, hogy tulajdonképpen a személyiségképzés és személyiségmegőrzés kérdése körül mozog egész (eddig?) költészetem. A diktatúrák egyedüli ellenpontja, az értéknivelláció egyedüli ellenszere az autonóm személyiség lehet; legalábbis ez számomra a XX. század egyik legnagyobb tanulsága. S úgy látom, ez a piac és a pénz diktatúrájára is vonatkozik, mellyel a XXI. század – most már második évtizedével is – ránk köszöntött. A kor és a társadalom, amelyben most élek, szintén nagyon jó anyagot s tapasztalatokat kínálhat – hadd ne részletezzem – *Istentelen színjáték*om folytatásához, illetve Ádámom ajkán is még keserűbb, még torzabb lett a mosoly. Lehet, hogy ezt s őt kellene továbbra is folytatnom, lehet, mást kellene

kezdenem, de az sem lehetetlen, hogy nincs, nem lehet már adekvát folytatása versben nálam ennek az óhatatlan identitásküzdelemnek. Igen – s jöjjenek hát a nagy közhe-lyek – az élet örök küzdelem, folytonos újrakezdés, minduntalan föl-le, le-föl, de mi van, ha én már csak arra várok, hogy a homokórát – melynek az imént a nyakába helyeztél –, a homokórát az a bizonyos láthatatlan kéz ne fordítsa már meg többször...?

– *„Határsértő kompozíciók”-nak nevezte Zalán Tibor azokat a nagykompozícióidat – mint például az Istentelen színjáték –, amelyek epikus, drámai és lírai szövegekből épülnek. A formabontásnak, formakeresésnek ez a módja inkább az avantgárd örökség egyfajta „továbbfejlesztett” változata, az avantgárd értelemellenességével szemben azonban a Te verseid végső soron mindig valamiféle rendezettség, értelmes rendezettség felé törekszenek. A világ birtokba vételének létbölcséleti rendezettsége felé.*

– Tibort kedvelem, becsülöm, s igazán érzékenyen tud írni a versekről, és a verseimről is, de, szerintem, fordított a helyzet: nem az egyes kompozíciók sértik azokat a bizonyos „határokat”, hanem e „határok” kijelölői babrálnak bele az egységes kompozíciókba, s bontják meg azokat. Mondok egy példát, bár a költészettől messze esőt, ám az életemet keményen meghatározót. Említettem volt, hogy egész eddigi életem a Budapest és Pozsony – a történeti Magyarország két fővárosa – közötti kétszáz kilométer hosszú, s mintegy ötven kilométer széles sávban telt el, s most már ez, úgy látszik, így is marad. E vidék harminc évvel az én születésem előtt

még földrajzilag, politikailag, gazdaságilag, kulturálisan és nyelviileg többé-kevésbé egyöntetű, történetileg kialakult területnek, egységes „kompozíciónak” számított, amelyet csak a Duna szelt ketté, de államhatár nem, ám amelynek egyes részei ilyen-olyan hatalmi érdekek következményeként 1919-ben odakerültek, ahova, bizonyos értelemben *beletenyerve* így természetes és egységes identitástudatomban is, alapjában véve kettéhasítva azt. Na mármint én sértetem határokat, amikor mindvégig ragaszkodtam ehhez a valamikori természetes és egységes identitásomhoz, vagy engem sértettek a határaikkal a határmegvonók?

Így az is meggyőződésem – ősi példák utalnak rá –, hogy bizonyos irodalmi műnemek, műfajok között sosem voltak olyan élesek a határok, s ha voltak is valaminők, azok mindig is átjárhatóbbak voltak, mint amit erről az irodalom- és műfajelméleti és -történeti tankönyveinkből, esetleg a különböző irodalomtudományi szakmunkákból tanulhattunk. Mi több, az egymással szomszédos művészeti ágak között is jóval természetesebb az átjárás, jóval több ezek között, ami az egység – egységes indíttatás – irányába mutat, mint ami bennük ezen lényegi egység ellen hat. Magam – Páskándi Géza nyomán – már az 1977-es *Átkelés* című verseskötetemmel is egyfajta regényszerűséget, regényjellegűt hirdetem, tőle véve kötetem mottóját. Ő írta a *Tű foka* című, 1972-es, még kolozsvári kötete címlapjára a következő, engem igencsak elgondolkodtató és új belátásokra ösztönző mondatot: „Ez a verseskönyv tulajdonképpen regény: egy indulat, egy látomás regénye.” Továbbmenve, következő, ám hét

évvel későbbi verseskönyvemet, az *Istentelen színjátékot* már tudatosan és egyértelműen regénynek, illetve „regény”-nek neveztem, mivel annak, ugyanúgy, mint a regényeknek általában, megvan a cselekménye („körüljárási ember és szerep meglehetősen bonyolult kérdéskörét”), a „központi alakja” („a különböző kalandokba, élethelyzetekbe, történelmi és társadalmi konfliktusokba keveredő »lírai« szubjektum”), megvannak a mellékalakjai („akik segítik a hősnek aligha nevezhető főalakot, vagy éppenséggel ellenkeznek vele”), van „cselekménye – annak központi ága és mellékszálai, ideje és tere stb.” Sőt, itt sem álltam meg: a regényszerű verseskötetet-komponálást az ezután következő *Ötödik emelet, avagy Egy éden bugyrai* című kötetemben és a *Hármaskönyv* című kötetem *A vetkőzés, avagy Változatok a teremtésre* című „első könyvé”-ben is folytattam, afféle verskötetregény-trilógiává kiszélesítve műnemszintetizáló kísérletemet. Ráadásul tudatosítva az ún. tiszta műfajok, műnemek egyre nagyobb fokú ellehetetlenülését, eltűnését, az *Istentelen színjátékban* a lírát, az epikát és a drámát is igyekeztem egyforma erejű kötetsszervező, kötetépítő szerepbe hozni, így próbálkozásom többszörösen is kísérleti jellegű volt.

– *Nagyon sok, igen különmű idezet, vendégszöveg jelenik meg már a korai verseidben is. Annak idején ezt egyöntetűen avantgárd montázstechnikának tekintették. Aztán eljövendett a posztmodern, és kiderült, hogy a vendégszövegeket végtelen módon föl lehet használni, sőt, hogy az irodalom mindössze már létező szövegek újrarendezése. (Érdekes, hogy a hatvanas években pl. Szilágyi Domokos köl-*

tészetében is hasonlóan erőteljes a vendégszövegek alkalmazása.) Ebből a technikából tehát szerves, vagy okszerű a posztmodernbe való átmenet?

– Meggyőződésem, hogy minden egy, s minden mindennel valamiképpen összefügg. Persze, azt nem tudnám megmondani, pontosan hol kezdődik mindez bennem; beszéltem már a minden addig megmozgató és átrendező első találkozásomról a *Búcsú a trópusoktól* Szilágyi Domokosával valamikor 1969 második felében Budapesten, Oláh Jánosék lakásában; lehet, hogy ott. De a különböző technikák – s nemcsak az irodalmon kívüli, hanem más művészeti ágak (a film, a képzőművészet, a színház, a zene) technikai-műfaji megoldásai, a különböző művészi hatások, illetve egyes korok, filozófiák is – egymásba montírozódhatnak egyetlen versben is, mint ahogy egymásba is montírozódtak már a legelső szövegeimben is. S ki tudná megmondani, hogy egy-egy mondat, mondatrész, szövegrész honnan van bennünk, kié volt előttünk, kiből jött át belénk? Az idézetek, mottók, vendégszövegek sem pusztán idézetekként, mottókként, vendégszövegeként kerültek a versembe, hanem mások által szavakba, formákba öntött enyéimként, tehát szerves egységben, énem másokbani kifejeződéseként, másoknál azonosított részeként. S ha ezek történetesen idegen nyelven (csehül, szlovákul, lengyelül, angolul, németül, franciául, latinul) bukkannak föl a szövegeimben, akkor sem pusztán keresett technikai-formai megoldásokról van szó, hanem legsajátabb énem, érzelmeim, gondolataim idegen nyelven való megnyilvánulásairól, még akkor is, ha angolul, németül, fran-

ciál, latinul tulajdonképpen nem is tudok. Bevallom – bár lehet, nem látszik rajtam – magam is nem egy, nem tíz, hanem több tucatnyi igazi szellemi izgalmat, új felismeréseket és nyelvi tapasztalatokat hozó órát köszönhetek Gadamernek, Ricouernek, Habermasnak, Rortynak, Derridának, Foucault-nak, Barthesnek vagy Baudrillard-nak, némelyiküket – idézve tőlük ezt-azt – mankónak is használtam egy-egy mű magaméva olvasásának az útján, tehát van sejtésem arról, mi fán teremnek s miben lehetnek szemnyitók és nyelvgazdagítók, gondolatárnyalók a számomra, sőt a becserkészésükre fordítható időmet a jövőben sem kívánom csökkenteni. Mégsem hiszem, hogy mostantól „posztmodernnek kell lenni mindenestül”, hogy mostantól ennek kell majd elvinnie időm nagy részét. Számomra ugyanis bőven elég, ha egyszerűen csak *modern*, azaz korunkbeli tudnék maradni.

– Zbigniew Herbert *Cogitō urat*, Kálnoky László Homálynoky Szaniszlót, Tózsér Árpád Mittel Ármint tette meg egyik versvonulatának központi alakjává, te pedig az abszolút sírásót. A kifejezés szintén avantgárd örökség: Az abszolút sírásó Nezval 1938-as, szürrealisztikus kötetének volt a címe. *Erotikus, álomszerű víziók jellemzik Nezval, illetve a harmincas évek cseh poetizmusát. Nezval mellett nagy hatással volt rád Vladimír Holan gnómius költészetére is – Holan válogatott versei fordításokban, illetve szerkesztésben jelent meg. Ki ez az abszolút sírásó?*

– A valóban Nezval-ihlette (-szülte) abszolút sírásó inkább csak rapzodikusan fölbukkanó, de – igazad van – valóban fontos jelentés-

tartalmakat megtestesítő (visszatérő) figurája a korábbi verseimnek. Központi alaknak mégsem nevezhető a költészetemben, nevesített, illetve külön meg nem nevezett versbéli alteregóim közül még Ádámnak, *Istentelen színjáték*-trilógiám harmadik darabja, *A vetkőzés...* főalakjának is nagyobb a súlya nála. Ádám előképe, őseredetije egyébként tényleg Pan Cogito volt, akire még Zbigniew Herbertnek az ő nevét viselő 1974-es könyvében találtam rá (amelyből az első fordításom, a *Hogy kivezethessük a tárgyat* [Žeby wywieść przedmioty] már 1976-ban megjelent a Vasárnapi Új Szóban. S persze, a reveláció erejével hatott rám az öregkorára teljesen megújult – újjászületett? – Kálnoky László Homálynoky Szaniszlója az 1970–1980-as évek fordulóján a költészetet a prózából elvezető – vagy inkább a prózába bevezető – *Egy hiéna utóéletéből*, akit, bevallása szerint, magát is meglepte az *Egy magázó emlék-irataiból* című, 1978-ban váratlanul és minden előkészület nélkül elindult versciklusának visszhangos fogadtatása.

Érdekes viszont, hogy Nezval és a poetizmusa, s általában a két világháború közötti cseh modernizmus nem igazán fogott meg (az abszolút sírásó „örökbe fogadása” ellenére sem), a második világháború utáni időkből azonban annál többen magukhoz ragadtak, s nemcsak az 1956 után meglovasodottak, hanem a még 1945 előtt induló, de jobb formájukat már csak a háború után kifutók is: a sor elején természetesen Vladimír Holannal, Jan Zahradníčekkel, sőt Jiří Kolářszal, de még Ivan Blatnýval is – ők tényleg nagy formátumú, európai, ha nem világköltészeti

rangú jelenségek. Az 1956 utániak – itt most az 1956. évi szovjet pártkongresszusnak a cseh társadalmi, illetve köz- és művészeti életben is nyomom követhető felszabadító hatására új lendületre kapókat vagy az ezután indulókat, fórum(ok)hoz jutókat emelném ki – közül mindenekelőtt az orvosi Nobel-díjra is többször jelölt kutatóbiológus, Miroslav Holub költészetét tartottam a magam számára útjelzőnek (*Interferon, avagy A színházról* címmel tőle is kiadtunk egy válogatást Vörös Istvánnal a boldog emlékezetű Deák László Orpheusánál). Nem mindenre kiterjeszhetően, de azért összefoglalóan, míg költői eszmélésem idején, pályám kezdetén alkotói magatartásomat abban a paradoxonban lehetne megragadni, amit Gintli Tibor és Schein Gábor irodalomtörténete úgy fogalmazott meg (Grendel irodalomtörténetéből idézem), hogy „A hagyomány folytatásának módja az elárulás, a másképpen-értés” is lehet. Ennek értelmében korabeli verseimet elsősorban a symposionista Tolnai Ottó(ék) nyomán egyfelől a „mű autonómiájának”, „konkrét, önmagára utaló teljességének”, „a kép, az írás és a hang együttműködésének” (Görömbei András kifejezései), másfelől pedig az amerikai beatköltészet világgá tágult, a világot maga alá rendelő szubjektumának, a világot magával sodró önmondásának a kettőssége határozta meg. Később, a lengyel ún. „háborús nemzedéktől”, Rózewiczéktől, Herbertéktől, Grochowiakéktól – de még Śliwia-
kot is idevehetem (ő sem ismert magyar nyelven és körökben) és „A mindennapok költészetére” cseh paradigmaváltóitól elsősorban a felülnézetet, az ironikus történe-

lem-, társadalom- és önszemléletet építtem magamba, míg Holantól a versbéli csendek, kihagyások, a nyelvtani-stilisztikai szabálytalanságok, nyelvszerkezeti módosítások dramaturgiai szerepét, dráma- és nyelvszervező erejét tanultam el.

– *Persze, nemcsak Holant fordítottad, de a szlovák költők antológiáját is szerkesztetted. Mi az, amit másként látnak, tudnak a fordításaid általad közvetített cseh, szlovák és lengyel költők?*

– Az 1945 utáni cseh költészethez egy, a szlovák költészethez két többszerzős versgyűjteménnyel nyúltam eddig. Szeretnék még egy átfogó válogatást kiadni a XX. század második fele cseh és szlovák költőiből készült fordításaimból, amelyhez függelékként a lengyel költőimet, s talán még Buricsot is hozzá lehetne illeszteni, de e vágyálmomnak ez idáig egyetlen általam megkeresett kiadó fogadókészségével sem sikerült találkoznia. Egyébként az első ilyen vállalkozásom az 1985-ös *Gyűjtőpont* volt harminchárom szlovák költő verseiből, amelyet korán elhalt barátom, Endrődi Szabó Ernő a meglepetés hangján és a felfedezés gesztusával recenzált meg. Értékelésének a sokatmondó, *Európa a szomszédban van* címet adta – a rákövetkező évben, amivel nemcsak a kortárs szlovák költészet (általános) értékeire utalt, hanem ilyen értelmezése is lehetett: a modern költészetet nézve Európa nem nálunk, Magyarországon, hanem a szomszédban, Szlovákiában van.

De hogy valóban mi az, amiben a fent emlegetett cseh, szlovák és lengyel költők mások voltak, mint magyar társaik? Talán mindenképp előtt abban – s ez számomra különösen rokonszenves volt –, hogy

az élő és továbbörökíthető avantgárdnak sokkal szélesebb spektrumát képviselték, mint az 1960-as évek magyar lírája, de a kozmikus magányával birkózó, s a történelem és a társadalom által is megcsalt és magára hagyott, a diktatúrák szorításában végtelen légszomjával küzdő, második világháború utáni modern személyiség létérzésének és létérzékelésének megragadására általában is alkalmasabb és érzékenyebb, adekvátabb poétikai eszközöket és módszereket, költészetfilozófiai megfontolásokat mozgósítottak. Vegyük csak a szlovák költészetet: Miroslav Válek, majd utána Ján Stacho, Lubomír Feldek metaforaiskolája, Ivan Štrpka magánmitológiája, vagy egy másik végtelen Štefan Strážay szinte teljesen eszköztelen, tudatosan alulretorizált, civil költészet, Ján Ondruš különnyelve, Štefan Moravčík mesterkedő lírája, továbbá Ivan Mojík nadrealizmusa (szürrealizmusa), valamint, például Ján Buzássy vagy Peter Lipka mitologizmusa olyan poétikai lehetőségeket, nyelvkezelési és szerkezetalkító technikákat képviseltek, amelyeknek a kor magyar költészetében nem volt pandanjuk, s lényegében ma sincs. Štrpkát, vagy – s főleg – Ondrušt még csak fordítani sem lehet (pedig az ő átültetésükre is tettem néhány elkeseredett kísérletet), mert az általuk patentírozott szlovák versnyelvet egyszerűen lehetetlen megközelíteni a kodifikált szlovák nyelv ismeretén alapuló nyelvtudásunkkal, egyszerűen olyan magyar versnyelvet kellene hozzájuk megteremtünk, amely megteremtésére a magyar nyelv feltehetően alkalmatlan (én meg aztán pláne). Természetesen a magyar költészetnek is lehetne

olyan szegmenseit találni, amelyek a szlovákból hiányoznak – Juhász Ferencet is nehéz lenne szlovák fordításban elképzelnem például –, de most nem ez volt a kérdés.

Az 1960–1970-es évek cseh és lengyel költésze kapcsán említettem már a felülnézetet, az ironikus történelem- és valóság-, illetve önszemléletet, amely az intellektuális – sőt, Kiss Szemán Róbert szerint metafizikai – indíttatású, filozófiai ihletettséggű, a valóságot a nyelvvel nem leírni, hanem nyelvi valóságként, a nyelvvel s a nyelvben meg-, illetve újjáteremtett valóságként értelmező, az „emberi élet esetlegességeit” a „transzcendencia erőterében” megjelenítő költészetnek megint csak olyan csatornáit nyitották meg, melyekre a korabeli magyar költészet szintén nem adott mintát, talán csak a *Magyarázatok M. számára* fiatal Petrije indult el hasonló irányba. S az elmondottakat kiegészítve az évtized román és szerb, illetve jugoszláv modernjével is, mindez belejátszhatott abba, amit Grendel egyenesen irodalomtörténeti jelentőségűnek vél, jelesül, hogy – mint hangsúlyozza: a „magyar irodalom története során először” – „az újító-kezdeményező szerep nem a központé (Budapesté vagy Magyarországé), hanem a perifériáké”, s abba – továbbra is Grendelt idézve –, hogy „Az ún. határon túli magyar irodalmak a hatvanas és hetvenes években szabadulnak meg először a Budapestről rájuk aggatott szerepsztereotípiák és ideológiai elvárások nyűgeitől”. Tehát a környező országok irodalmihoz képest ez időben Budapest még „túlságosan hagyománytisztelő” volt, s aki ettől eltért, az is hamarabb talált otthonra a határokon túl (Délvidéken, Párizsban, Pozsony-

ban: említettem már Weöres, Füst, Szentkuthy, Tandori példáját), mint a magyar fővárosi vagy vidéki irodalmi lapokban, a kiadókról már nem is beszélve. De például Páskándi is, aki alig szabadult oda-haza, Romániában a börtönből, s alig jutott túl az első államhazai könyvein, már az 1960-as évek második felétől fel-felbukkan a neve – ilyen-olyan összefüggésben – az Irodalmi Szemlében, például a máig hatalmas újkori *Luciferiádája*, *Az örömröntő Angyal* is itt jelent meg 1969-ben, ekkor még „a hasonló című regény első fejezeteként”. Tehát, összefoglalva a kérdésre adható s többfelé elkalandozó válaszom, amit ezek a fordításaim által „közvetített cseh, szlovák és lengyel költők” tudtak, tudta nem egy magyar költő is, akik azonban általában határon kívüliek voltak, mint Szilágyi Domokos vagy Páskándi Géza Kolozsváron és Bukarestben, esetleg Tolnai Ottóék Újvidéken, akik pedig a magyarországiak közül szintén tudták ugyanezt, eleinte ugyancsak a határon kívülre kényszerültek eme tudásukkal.

– „*Keresem a szubjektum helyét a történelemben és az időben*” – írtad fiatalkori *ars poeticádban*. *A valóság irodalma helyett az irodalom valóságát (Tózsér Árpád kifejezése) próbáltad megragadni. Aztán 1986-os hazatelepülésed után különös dolog történt: mintha a valóság irodalma szólított volna meg. A jogfosztottság, „hontalanság éveinek” a föl kutatásával, forrásainak összegyűjtésével, közreadásával kezdted nagyon intenzíven foglalkozni. A rendszerváltozással előbb a Széphalom Könyvműhelyben, majd a Kalligram Kiadóban szerzőként és szerkesztőként könyvek tucaját segítetted*

napvilágra. Aztán megalapítottad az Ister Kiadót, hogy a (cseh)szlovákiai magyar irodalom, illetve a (cseh)szlovákiai magyarság kálváriájáról való ismeretek fehér foltjait fől számold. Kiadtad a „Mint fészkeből kizavart madár...” című gyűjteményt, Filep Tamás Gusztávval, Szarka Lászlóval és Molnár Imrével elindítottad a Regio című, máig létező, megjelenő kisebbségtudományi szemlét, jelentősen hozzájárultál Peéry Rezső, Szalatnai Rezső rehabilitálásához. Sőt, a rendszerváltozás körüli években még a civil szerveződésekben is részt vettél. Meglepő volt az a történelmi, szaktörténelmi, filológusi aprómunka egy olyan költőtől, aki előtte az automatikus szöveggel meg az experimentalizmussal kísérletezett.

– Ó, de nagyon régi, fiatalosan nagyképű, hebrencs mondatomat olvasod most a fejemre, Györgyi! Nem mintha a tartalmát nem vállalhatnám ma is, csak ma már szerényebben (fáradtabban?) fogalmaznék. Miről is van itt szó? A szubjektum, ugye, leírható a határtalannal is – miközben a történelem adott; az idő, ugye, végtelen, a szubjektum ehhez képest viszont véges. És tulajdonképpen ma is ezek az egymástól elhatárolhatatlan, elválaszthatatlan kettősségek irányítják lépteimet, reflexeimet, gondolataimat. De túl a kettősségeken, nemcsak azok vonzottak, hanem – mint már szintén utaltam rá – minden, amit korábban nem, vagy nem eléggé ismertem; bármi hadba tudott vinni, s tulajdonképpen tud – így, az öregkor küszöbén, bár már csak módjával, egyre inkább tudatosítva fennmaradt időm végességét-szűkösségét – még ma is. Ugyanígy voltam a hiánnyokkal is. Ha valamire szüksé-

gem lett volna, vagy kíváncsi lettem volna rá, de nem volt, bár lehetett volna, egyszerűen nem értettem, hogy miért nincs még, miért nem született – miért nem csinálódott – meg eddig. Tényként kell kezelnem, hogy kíváncsi(skodó) szubjektumként, magánszemélyként tulajdonképpen mindig is nagyon konkrét társadalmi-történelmi valóságokba ütköztem, tehát igazából nincs reménytelenebb kísérlet, mint elválasztani egymástól a *bentit* a *kintitől*, a szubjektumot az objektumtól, a személyest a közösségitől, az én „személyesemet” bárki másnak a „személyesétől”.

Engem a sorsom azzal vert – vagy azáltal tett szerencsésé? –, hogy mindig olyan akadályok felé vitte az utam, amelyeket nem lehetett egyszerűen megkerülnöm, hanem amelyekkel – belső indítástól – szembe kellett nézmem. Mire gondolkod? Többször, több helyen és alkalommal elmondtam már, hogy engem mindig az lökött előre, nekem mindig az adott a legtöbbet, ami az adott pillanatban nem volt (vagy legalábbis magyarul – ennek költői, poétikai vetületénél beszélgetésünkben már többször is elidőztem). Leegyszerűsítve, mindez úgy történt, hogy szerettem volna például egy interjúketet olvasni csehszlovákiai magyar írókkal – elkészítettem hát a *Vita és vallomás* beszélgetéseit. Amikor arra voltam kíváncsi, milyen is volt a (cseh)szlovákiai magyar gyermekirodalom 1948–1985 között, abból kellett előkutatnom egy közepes terjedelmű antológiára valót. Kezdett egyre feltűnőbb és egyre kórosabb lenni, az 1980-as évek elején, amikor már alig volt levegő körülöttünk, hogy mennyire nincs utánpótlása a

(cseh)szlovákiai magyar irodalomnak. Tartva attól, hogy valaki a konszolidátorok közül veszi kézbe a dolgokat, egyúttal az ideológiai-politikai irányítást is magához ragadva az esetleges jelentkezők fölött, s az Írószövetség magyar szekciójának volt is terve erre, sikerült a Nőnél keresztülvinnem két olyan, pályakezdők részére hirdetett irodalmi pályázatot (1981-ben és 1982-ben), amelyekben először kapott hangot s fórumot a későbbi – 1983-tól szerveződő – íródiások vezérhadának zöme (Hodossy Gyulától, Krausz Tivadartól, Hizsnyai Zoltántól kezdve Talamon Alfonzsig, Farnbauer Gáborig, Czákó Józsefig, Szászi Zoltánig, Csepécz Szilviáig, N. Tóth Anikóig, másokig). A mozgalmukat azután 1986-ra természetesen már szintén felszámolták, s még az évben megjelent antológiájuk címe sem utalhatott a nevükre, hanem az eufemisztikus *Próbaútra* kellett felcserélniük azt. Kíváncsi voltam, hogyan vélekednek ugyanazokról a dolgokról a csehszlovákiai magyar és a szlovák írók – 1989-ben, még a magyarországi és a csehszlovákiai fordulat előtt –, felvettem hát újabb interjúkötetemet, a *Hatszemközt* anyagát. Az 1990-es évek dereka táján, amikor a magyar írók egyre ritkábban ültek le egymás asztalához, pontosabban amikor a magyar irodalom már kezdett láthatóan két táborra szakadni, kíváncsi lettem, hogyan ültethetném őket újból egy asztalhoz – mondjuk egy beszélgetőkönyv virtuális asztalához, és Új Forrás-beli interjúsorozatomban egy csapatba tereltem tizenegy olyan költőt, akik már nemigen kívánták egy csapathoz tartozónak tudni magukat. S amikor annak idején Esterházy János gróf, a

második világháború alatti szlovákiai magyarság emblematisz politikusa életének, tevékenységének föltárásába is be kellett még segíteni – lap-, illetve kiadói szerkesztőként különböző anyagokat helyeztem el róla, cikkgyűjteményt állítottam össze az írásaiból, s róla szóló monográfiára biztosítottam lehetőséget Molnár Imrének. Amikor pedig vitathatatlan jelentőségük ellenére senkinek sem jutott eszébe Magyarországon, hogy válogatást jelentessen meg az erdélyi filozófus, Bretter György vagy a Svédországba szakadt délvidéki költő, Domonkos István munkáiból – kiadtam tőlük egyet-egyet én.

Mára divattá lett a nőirodalom, s külön elmélete támadt, és egymást követik a nőírók különféle szempontú és célú antológiái – nézd meg, 1996-ig, az S. Sárdi Margittal közös, *Magyar költőnők antológiája* című vállalkozásunkig mi jelent meg e tekintetben. Szerettem volna behatóbban megismerni Peéry Rezső elérhetetlen írásait – mi más tehettem volna, mint hogy Filep Tamás Gusztáv barátommal elkezdtuk felkutatni, majd egy háromkötetes életmű-válogatásban is kiadtuk őket. Az általad is említett szépirodalmi válogatás mellett feltártam, összeszedtem és kiadtam az 1945–1948 közötti, addig ismeretlen csehszlovákiai magyar értelmiségi ellenállás dokumentumait (*Hivebb emlékezésül...*). Előkerült egy ismeretlen Fábry-napló – természetesen azonnal elkezdtem dolgozni ennek megjelentetésén, s bevezető tanulmányt is írtam hozzá. Hiányoztak az olyan vers- és prózaantológiák, amelyek a (cseh)szlovákiai magyar költészetet vagy novellairodalmat folyamatában, összefüggéseiben, s nem egyes „virágásaiban” mutatják be (ahogy

miféleképp mondani szokták) – mindkettőt megcsináltam. S ugye, bár mindenki kisebbségekről, határon kívüli magyarokról beszélt Budapesten, másutt, kisebbségtudományi lap mégsem volt Magyarországon (más magyar tájakon sem), azt is kellett hát csinálni egyet. Filep Tamással és néhány magyarországi és szlovákiai barátunkkal és Mezey Katalin nélkülözhetetlen segítségével, mellénk állásával neki is veselkedtünk rögtön a Regio előkészítésének, amelyet eleinte elsősorban csehszlovákiai magyar érdeklődésű és érdekeltségű lapként képzelünk el, mert a csehszlovákiai magyar tudományosságunknak sem volt még szócsöve s szervezője annak idején. Aztán szinte lehetetlen volt együtt látni nyolc évtized (cseh)szlovákiai magyar művelődésének történetét – erre is rögvest szövetkeztünk Fileppel, s egy-egy terület összefoglalására máris felkértük azok ismert kutatóit.

Olyan ez, akár a folyó, amely kis érként indul a forrásvidéken, aztán anélkül, hogy befolyásolni tudnánk, egyre csak duzzad és duzzad, míg a végén a tengerig ér. Az 1990-es évek közepére már csaknem teljesen elborítottak az újabbnál újabb feladatok, s még most is meg-megtalálnak ilyenek, jóllehet egyre jobban kezd idegesíteni, hogy inkább írhatnék helyettük, mert már igazán ideje lenne tető alá hoznom három-négy tisztességes saját könyvet is, ami még hátra van (hátra lehet), s amit más nem írhat meg helyettem, hiszen egyre közelebb az idő, amikor – tetszik, nem tetszik – végérvényesen bezár a bazár. Egyébként nem mondhatom, hogy csak vesztettem ezzel a sokféle érdeklődéssel, sokféle érdekeltséggel, mert bizonyára – ha

már így nézzük, szatócsszemmel – nyertem is (meg aztán a lelkiismeretem is nyugodtabb, ha ezt hitem el magammal). S ha már folyton kényszerű kettősségeimet emlegetem, Kentaur-létem újabb jegye, hogy a költők közt talán nem is vagyok a legrosszabb (művelődés- és színház)történész, a (művelődés- és színház)történészek között pedig, gondolom, nem is olyan csapnivaló költő. Igazából nemcsak íróként nem tartozom egyetlen istállóhoz sem, hanem e tekintetben sincs helyem sehol, vagyis sem a történészek, sem a művelődéstörténészek, sem a színház-történészek nem vettek be a maguk kasztjába, kasztjaiba. Na most dönts el, Györgyi, hogy ezt keserűen mondom-e, vagy vidáman?!

– *Magányos alkotónak látszol, afféle szellemi partizánnak. Holott alig ismerlek költőt, szépíró, aki ennyire igényelné a közös munkát, mint Te. Nem a kiadói, folyóiratbéli szerkesztői munkára gondolk, hanem a közös alkotói munkára. Varga Imrével annak idején versdiológust írtál, Molnár Imrével a kisebbségtörténetben, Vörös Istvánnal a költészetfordításban, Filep Tamás Gusztávval pedig szinte mindenben együtt tudsz dolgozni, ami (cseh)szlovákiai magyarság szellemiséghez kapcsolható, de van a közíró-kritikus Bodnár Gyulával vagy a történész-tankönyvíró Kovács Lászlóval közösen jegyzett könyved, szerkesztésed is, készítettél antológiát a régi magyar irodalom kutatójával, S. Sárdi Margittal, sőt említett korai képverseid némelyikénél a*

képzőművész Kopócs Tibort tüntetted föl társszerzőként.

– Mindig is független alkotónak álmodtam magam, s életem nagy részében – nem mondom, hogy minden pillanatban – sikerült is úgy-ahogy hűnek maradnom ehhez az álomhoz, még akkor is, ha

Apám 86 évesen, unokáimmal s legkisebb lányommal, Annával (balról jobbra: Dóra, Anna, Zsófi, Ricsi, Rita), 2009-ben

ilyen-olyan indíttatásból én is megkötöttem a magam kompromisszumait és bizonyára megkötöm olykor még ma is, de nagy árulásokba és önáltatásokba nem mentem bele soha, s a lelki békémhez és alapidentitásomhoz lehetőség szerint igyekeztem mindig is ragaszkodni. S az is bizonyos, hogy kompromisszumaim sohasem az egyéni előrehaladásom vagy anyagi boldogulásom érdekeit szolgálták és szolgálják (és ezt nem büszkeségből mondom, mert nem vagyok rá büszke), hanem valamelyik jónak, fontosnak, szükségesnek vélt tervemet; meg aztán, szerintem, a kompromisszumkészség nem is a függőség jele, hanem a céltudatos-ságé. S hogy magányos vagyok-e? Abban az értelemben igen, hogy

tudatosan nem kötöttem oda magam kizárólagosan egyik vályúhoz sem, s mint ilyen, nem igazán tekint használhatónak egyetlen érdekközösség vagy kaszt sem, de én sem vágyom különösebben olyan helyre, ahol *tagsági díjat* kell fizetni. Ám ha valamit mégis, akkor az értékközösségeket mindig is kerestem, az ilyenek azonban egyre ritkábbak, legalábbis a környezetemben – vagy csak az én optikámmal? – nemigen látni ilyeneket. És hát meg is szenvedem ezt a helyzetet, főképpen anyagi értelemben, mert nemigen zargatnak sem az egyik, sem a másik, sem a harmadik, sem a ki tudja, hányadik oldalról megrendelésekkel, szerződésekkel, meg- és kihívásokkal, s ha mégis, akkor legtöbbször megalázó feltételekkel.

Ami a közös munkákat, közös vállalásokat illeti, egyszerű az okuk. Engem mindig a szükségesnek, megvalósíthatónak vagy távlatosnak tekintett plánumok hajtottak, és ezekhez kerestem – akár alkotóként, akár szerkesztőként, akár szervezőként – ésszerű szövetségeket, vállalható szövetségeseket, legfőképpen olyanokat, akikben ugyanúgy vagy hasonlóképpen rezonáltak ugyanazok a dolgok, mint bennem. Bizonyos szabályok kölcsönös betartása mellett én szinte bárkivel együtt tudok dolgozni, bár akiket nevükön nevezted, azok éppenséggel a barátaim, vagy éppen a közös munkánk során alakult ki köztünk barátság, mint mondjuk a nálam másfél évtizeddel fiatalabb Vörös Istvánnal. Filep Tamás barátságát meg a szü-

leitől örököltem meg, akikkel előbb kerültem baráti viszonyba, mint vele, lévén ő még akkor húszéves sem volt, de azután nagyon hamar kiderült, hogy milyen sok ponton rokon az érdeklődésünk és az értékrendünk.

De van itt még valami. Mindig azt tartottam legfontosabbnak, hogy tisztában legyek az ismeret-im korlátaival és a kompetenciáimmal. Vagyis sosem okozott gondot látnom, hogy az engem foglalkoztató dolgokat illetően hol vannak a határain, illetve ki tud nálam többet vagy mást valamiről, amire az adott plánumon belül nekem is szükségem lehet. S akikkel az eddigiekben ily módon egy-egy közös munkára szövetkeztem, azokról feltétel nélkül úgy gondoltam, hogy több lehettem általuk, és talán – legalábbis remélem – nekem is sikerült hozzájuk tennem valamit, illetve akikkel – illő szerénységgel mondván – kölcsönösen kiegészíthettük egymást. S ezáltal, gondolom, nemcsak mi nyertünk, hanem nyert a munkánk is.

– *1975-től, 26 évesen már a pozsonyi szintén legendás Irodalmi Szemle munkatársa voltál – aztán jöttek a nagy kanyarok, s most 2011 januárjától az Irodalmi Szemle főszerkesztője lettél. Tehát ugyanoda jutottál, ahonnan elindultál. Úgy sejtem, hogy most, végre 62 évesen a helyedre kerültél.*

– Végző soron mindig az tett szerencsésé, amitől folyton szerencsétlennek éreztem magam.

Pontosabban, nem sokat lamentáltam én soha semmin. Fatalista lennék? Ama diderot-i figura: Mindenmindegy Jakab? Nem tudom. Tulajdonképpen soha nem tértem ki előle, ha a sorsom akart valamit velem. S ha valamibe nem tudtam belenyugodni, azt is a sor-

som akarta, azzal is magasabb rendű, rajtam kívül – vagy még inkább – fölöttem levő erőt követtem. Az embernek mindig azt kell csinálnia, amit csinálnia kell, nem? Hogy most aztán a „helyemen” vagyok-e? Nem tudom. Tény, hogy újból élvezem a szerkesztést, miközben megadatott a lehetőség, hogy – immár főszerkesztők, egyéb kiadói direktívák, más elképzelésekkel való konfrontációk nélkül – végre összegezhessem mindazt, amit a szerkesztésről eddig megtanultam, s amit egy eleven, dinamikus, sokfelé nyitott, minden elemében organikus egységként működő irodalmi folyóiratról elképzeltem.

Ennél is fontosabb azonban, hogy a lapnak – az ötvennegyedik évfolyamát nyitottuk januárban – minden egyes eddigi számával, a legelsővel kezdve, személyes viszonyom alakult ki. A Szemle volt az első irodalmi folyóirat, amely tizennyolc éves koromban közölte a verseimet, az első meghatározó szerkesztőélményem a laphoz köt, ahol olyan kiemelkedő szerkesztőegyeniségeket ismerhettem meg, mint amilyen Dobos László, Tözsér Árpád és Koncsol László, később Zalabai Zsigmond volt, akinek ajánlására magam is székelt, asztalt kaptam a redakcióban, s azt is itt tanultam meg „keselylábú csikókoromban” (ez, ugye, Cselényi László korai verseskötetének címe), mit jelenthet egy pályakezdő számára egy tekintélyes irodalmi folyóirat műhelyéhez tartozni. Emellett eddigi legfontosabb olvasmányélményeim és felismeréseim közül is nagyon sok ehhez a laphoz köt, vagyis azt is mondhatnám, hogy életemben a legfontosabb iskolám mind ez ideig az Irodalmi Szemle

volt. S látod, most megint visszajöttem tanulni hozzá.

Egyébként rögtön az elején, sőt, még mielőtt elvállaltam volna a dolgot, fel kellett tennem magamnak a kérdést, hogyan is látom én a Szemle helyzetét a szlovákiai magyar irodalmi lapok között, hiszen velünk együtt négy-öt is van belőlük: rajtunk kívül a Kalligram, a nemrég indult Opus, továbbá a Szőrös Kő és az irodalomtudományi periodika, a Partitúra. Aztán gyorsan rájöttem, hogy ennek pont a fordítottja igaz. Az Irodalmi Szemle évtizedekkel az említett lapok előtt alakult – a napjainkban megjelenő magyar irodalmi folyóiratok között sincs sok nála régebbi –, s lényegében azóta is a maga, már a kezdet-kezdetén választott útját járja (igaz, nem mindig azonos lendülettel), amiből az következik, hogy az utána indulóknak kellett hozzá viszonyítottan kijelölniük a maguk útját, feladatait. Ráadásul nem is az tulajdonképpen kérdés, hogy ezeknek a Szlovákiában készülő magyar irodalmi lapoknak milyen a viszonyuk egymáshoz, hanem az, hogy miként tudnak (akarnak) beilleszkedni a magyar kultúra (folyóirat) kultúrába, s azon belül meg tudják-e találni a maguk helyét, szerepét, létjogosultságát. Egyvalami biztos: az Irodalmi Szemle mindig is látható tudott lenni a magyar irodalmi lapok – igaz, 1989 előtt nem túl színes – palettáján, s azt tapasztalom, hogy a mai mezőnyben is képes észrevehető és kereshető maradni. És ehhez nem is kell túl sok, hiszen az Irodalmi Szemlét igazából nem kellett „újraálmodnom”, újból kitárolnom. Ugyanis lapunk múltjában benne van a jövője is.

Pécsi Györgyi